

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ГОЛІКОВ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 316.6/.7

**ФАБРИКАЦІЯ ПОРЯДКУ. ЗНАННЯ В КОНСТИТУЮВАННІ
СОЦІАЛЬНОГО**

22.00.01 – теорія та історія соціології

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора соціологічних наук

Харків – 2019

Дисертацією є монографія.

Роботу виконано в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор соціологічних наук, професор
Сокурянська Людмила Георгіївна,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
завідувач кафедри соціології

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
РУЧКА АНАТОЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ
Інститут соціології
Національної академії наук України,
головний науковий співробітник відділу соціології
культури і масової комунікації

доктор соціологічних наук, професор
СУДАКОВ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, факультет соціології,
завідувач кафедри теорії та історії соціології

доктор соціологічних наук, професор
ЧЕРНИШ НАТАЛІЯ ЙОСИПІВНА
Львівський національний університет
імені Івана Франка, професор кафедри соціології

Захист відбудеться 4 червня 2019 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.15 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 2–49.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий 3 травня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Шеремет

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Масштабність і стрімкість перетворень глобального світу та пострадянського простору, зокрема, найчастіше аналізують у категоріях структурних, макросоціальних, системних, функціональних, що були успадковані соціологією від позитивістськи-функціоналістської лінії в суспільних науках. Куди менше апріорно описується спосіб опису динамічного та статичного багатоманіття суспільства в категоріях знання учасників процесів щодо цих процесів. І, нарешті, найбільш дефіцитним є опис одночасно стазису та динаміки соціального як специфічної тканини сумісної дії людей, з одного боку, та знання про це соціальне – з іншого. В цьому сенсі сучасна соціологія отримує колосальну кількість можливостей, пов'язаних як з дистанціюванням від попередніх епох, так і з бахтіновськи-шкловським «очудненням» наявного соціального. Адже в українських умовах не просто змінюються соціальні інститути та структури, норми і правила, цінності та значення (як це доводить А. Ручка), але змінюються і способи та інструменти, якими люди їх описують. Наростають міжзнаннєві (інтерепістемні, *zwischenwissentlich*) конфлікти, тобто конфлікти, породжені диференціацією способів знання про світ та про інших. Вони доповнюються «знаннєвою геттоїзацією», яка проявляється на прикладі соціальних мереж, де дуже динамічно формуються «знаннєві гетто», окреслені як практиками спілкування, так і формально-інституційно, тобто системами обмежень можливостей комунікації, що призводить до проблематизації самої сутності соціального. Наскільки можливою є сумісна дія в таких умовах? Наскільки самоочевидною та безумовною є наявність суспільства навіть у сукупності таких людей, що розмовляють формально однією мовою, використовують аналогічні або ідентичні патерни поведінки тощо?

Ситуація для пострадянського простору ускладнюється тим, що трансформація пострадянських суспільств накладається на розвиток, становлення та проблематизацію принципово нового, незнайомого соціального (І. Валлерстайн ще і в цьому сенсі говорить про «кінець знайомого світу»). В такому світі соціологи (і не тільки соціологи) перебувають в пошуку концептуалізації суспільства як мінливого, «плинного» (З. Бауман), «постсучасного» (О. Мусієздов), «суспільства іншого модерну» та «суспільства ризику» (У. Бек), «хорошого суспільства» (В. Федотова), «суспільства знання» (Д. Белл, П. Друкер, Р. Уебстер), «суспільства без довіри» (В. Судаков), «інформаційного суспільства» (Й. Масуда, Дж. Мартін), «постіндустріального суспільства» (Л. Туроу, Е. Тоффлер), «мережевого суспільства» (М. Кастельс, Я. Ван Дейк) тощо. Аналіз літератури доводить, що ера глобалізації, виникнення і розвиток інтернету, поширення плюральних і гетерогенних форм людської взаємодії знов поставили питання демаркації соціального як з точки зору його рівнів, так і з точки зору його сутності. Виявилося, що в соціальне входить не все, що інтуїтивно очевидне як таке (що з точки зору (епістемо)логіки незаперечно доводить Н. Луман), і навпаки, що в соціальне входить і те, що інтуїтивно є пасивним об'єктом, що було продемонстровано К. Кнорр Цетіною, Дж. Ло та іншими теоретиками акторно-мережевої теорії. Гіперузагальнена та гіперредукована позиція «бути соціальним – значить належати суспільству» або «бути соціальним – значить бути об'єктом дослідження соціолога»

перестає бути не тільки релевантною, але й епістемологічно прийнятною. А об'єктивація смислу, проведена П. Уінчем, взагалі виставляє смисл за межі суто людської детермінації. Соціологія виявляє, що смисл може покладатися не тільки у ставленні людини, але й у «правилівідповідній поведінці». Все це суттєво відбивається як на суб'єктних інтерпретаціях і знаннєвих конструкціях, так і на соціологічних аналітиках цих процесів. Іншими словами, традиційний для соціології знання останніх п'ятдесяти років пошук «очевидних», «природних», «повсякденних» засад та структур знання унеможлиблюється експлікацією виробленості, фабрикованості, штучності цих «очевидності», «природності», «повсякденності» знання, демонстрацією їхнього статусу як результату символічного конструювання, символічної боротьби (за П. Бурдьє), їхньою дереїфікацією в медійних, політичних та ідентифікаційних протистояннях.

Не менш проблематизованим виявляється і зв'язок знання з соціальним. Треба зазначити, що в класичній і навіть некласичній парадигмі він не викликав питань внаслідок однозначної зумовленості людської діяльності знаннєвими структурами незалежно від того, як їх називати: схемами сприйняття (П. Бурдьє), горизонтом значень (А. Шюц), рефлексивним моніторингом дії (Е. Гідденс), «комунікаційним смислом» (Н. Луман) тощо. В постнекласичній парадигмі така зумовленість усе частіше стає, як мінімум, дискусійним питанням. З одного боку, побутує (хоча і на певному епістемологічному маргінесі) гіпотеза «кінця лінгвістичного повороту», тобто способу опису суспільства як тексту (що походить від Л. Вітгенштейна і Ф. де Соссюра, М. Фуко та П. Бурдьє), в бік чи то «практичного повороту» (М. де Серто, В. Волков, І. Гофман), чи то «матеріального повороту» (Б. Латур, Ф. Вандерберге, К. Хезерінгтон). Перший розвінчує раціональне і взагалі усвідомлюване знання, другий взагалі детронізує знання, ставлячи в основу матеріальний субстрат соціального. З іншого ж боку, під впливом ліберальної ідеології, яка все більше іманентно та нерелексивно «просочує» собою соціологічне теоретизування принаймні в схематиці та аксіоматиці, спостерігається відмова від гіпотези агента (як обтяженого попередніми траєкторіями, виборами та невдачами) на користь гіпотези діяча як раціонального гравця. При цьому сама проблематика «фонових знань» (М. Полані) все більше зсувається до суто методологічних ігор та класифікацій на кшталт типології Б. Хазлет, що виділила 4 класи «фонових знань», які можна умовно позначити як «наївна картина світу», «культурна компетенція», «мовна компетенція», «інтеракційна компетенція».

Найбільш простим способом визначення знання, що бере свій початок від феноменологічної традиції, є опис відомого, очевидного та прийнятного для конкретного соціального діяча. В «мінливому», «глобальному», «проблематичному», «інформаційному» світі простіше за все, дійсно, зрозуміти себе та своє місце крізь призму практично освоєного знання та знаннєво конституційованої практики. Соціологи вже не раз фіксували, що таке визначення й самовизначення є відірваним від включеності агента до соціального: так, соціальність знання вимагає макросоціальної відповідності (релевантності), що вже не є безпроблемним через багатоманітність та динамічність соціального. Це відчули Л. Болтанські та Л. Тевено, однак описали в категоріях, підпорядкованих категорії соціального, тим самим не наважившись деконструювати фундаментальну категорію соціології.

Взаємна закритість, знання гетейзованість, культивована інтернетом та глобалізацією формальна та демонстративна відкритість, соціально концептуалізована як «інклюзивність», яка, однак, далеко не завжди практикується як така, відстороненість і відчуженість «громадян глобального світу» один від одного, що парадоксально підсилюються новими технологіями, відкривають можливості для розкладу або зменшення потужності соціального як тканини можливих сумісних та спільних дій. Але головним способом боротьби з цією тенденцією в сучасному світі є спроба монополізувати інтерпретативні аспекти соціального, що, втім, добре пояснюється іманентними властивостями капіталістично організованого простору, як про це пише Є. Суїменко. Все це при, зазначимо, пануючому демонстративно емансипативному та ліберальному дискурсі. Крім того, все частіше з картини соціального виключається Інший як фігура не тільки дисциплінарна (досить давно соціологія *de facto* відмовилася від цієї фігури), але й дисциплінуюча, тобто як фігура, яка бере участь у конституюванні знання людини, традиційно інтерпретованого як суто індивідуальний продукт.

При цьому залишається відкритим питання про «соціального Третього», який, хоча і є незримо присутнім у соціологічному дискурсі або у вигляді успадкованого від психоаналізу *Super Ego*, або у вигляді лаканівського *Big Other*, або у вигляді структурованого габітусу, або у вигляді об'єктивованого еліасівського «балансу влади», але ніколи не осмислюється окремо і специфічно в контексті знання діяча про оточуючий світ. При цьому неодмінність, безумовність, незаперечність та нав'язливість постійно існуючого Третього як об'єктивованого та узагальненого Другого майже не ставиться під сумнів, але і не враховується, на що певний вплив справила ліберальна ідеологічна іманенція, а також соціологічна жертвовність, тобто готовність у будь-який момент стати жертвою інтервенції – економічної (з відповідною моделлю *Homo Economicus*) або психологізаторської (з відповідними теоріями раціонального вибору, обміну або неінституціоналізму). При цьому саме соціальний Третій, у тому чи іншому вигляді згадуваний Дж. Мідом, М. Вебером, Х. Попітцем, Ч. Кулі, У. Томасом, постструктуралістами від Ж. Дерріда до Р. Барта і від М. Фуко до Ж. Бодрійяра, синтетиками від Е. Гідденса до П. Бурдьє, системними теоретиками на чолі з Н. Луманом, є точкою структурування («перезбірки») соціального. Адже саме гіпотеза про постійно наявного Третього є чинником орієнтації (як актуального активного знання), врахування / сприйняття (як актуального пасивного знання) або оцінювання (як потенційного пасивного знання) соціального. Відповідно, розробка концептуального апарату для аналізу соціального Третього в структурі соціального та в знаннєвій орієнтації діяча є нагальною проблемою для загальносоціологічної теорії.

Напрацювання з даної проблеми представлені в роботах різних авторів. У соціологічній класиці інтерпретації соціального присутні в працях М. Вебера, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, К. Маркса, В. Парето, Т. Парсонса, меншою мірою – Дж. Міда, Г. Тарда, Ф. Тьонніса, в «теорії суспільного договору» (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо). Розвиток цих інтерпретацій представлений в різноманітних тематиках: реципрокності, сакрального, єдності соціального і культурного, контингентності, раціональності, смислу. Істотним внеском у розвиток наукових студій соціального слід вважати дослідження дарування та реципрокності (Гі Дебор,

Ж. Дерріда М. Енафф, К. Леві-Стросс, Б. Маліновський, М. Мосс, П. Рікер, та ін.). Ґрунтовні напрацювання з приводу сакрального містяться в працях філософів (Р. Бультман, Р. Жирар, О. Лосев, П. Тілліх, П. Флоренський), дослідників культури (К. Белл, М. Еліаде, Р. Граймс), соціологів (Р. Белла, Г. Беккер), спеціалістів з проблематики ритуалу (Л. Акімова, С. Адоньєва, А. Байбурин, В. Глебкін, М. Євзлін, В. Ємельянов, Ю. Кириленко, С. Лангер, В. Лебедев, У. Монтер, Ю. Соколов, В. Тернер, В. Топоров, В. Щуров, Є. Яговдик).

Розробки проблематики Іншого здійснювали А. Койре, М. Бубер, Е. Левінас, М. Мерло-Понті, Р. Інгарден, Ж.-П. Сартр, Д. Серль, М. Хайдеггер, К. Ясперс; проблематики дару – Г. М. Анрі, Ж. Дерріда, В. Декомб, Р. Жирар, Р. Кайюа, Е. Левінас, К. Лефор, Ж.-Л. Маріон, М. Мосс, П. Рікер, М. Саллінз.

Проблематика знання в соціології бере свої корені з філософії науки та епістемології, де вона спирається на традиції Ф. Бекона, Г. Гегеля, Р. Декарта, І. Канта, В. Лейбніца, французьких енциклопедистів, А. Бергсона, Н. Бора, В. Гейзенберга, А. Грюнбаума, К. Гюделя, П. Дюгема, Т. Куна, І. Лакатоса, Е. Маха, Дж. Мілля, К. Поппера, А. Пуанкаре, Л. Флека, М. Шліка. Психологічні механізми відтворення знання розглядаються в когнітивній психології (Дж. Брунер, Ж. Піаже, У. Найссер, Г. Саймон, Н. Хомський). Соціологічно знання в контексті професійного виробництва знаннєвих порядків (минулого, науки, ідеології тощо) розглядають Л. Альтюсер, З. Бауман, Р. Мертон, Б. Латур, Ж.-Ф. Ліотар, Д. Лукач, С. Московічі, Е. Трельч, П. Фейєрабенд, Ю. Хабермас, що походить від класичних розробок М. Вебера, Е. Дюркгейма, К. Маннгейма, К. Маркса, П. Сорокіна, М. Шелера, А. Шюца, які довели соціокультурну детермінованість знання. Це було узагальнено і максимально рельєфно виражено в праці П. Бергера та Т. Лукмана.

Сучасні філософські дослідження знання перш за все апелюють до негативних наслідків розвитку наукових знань (Н. Бостром, Ю. Волков, Ф. Фукуяма) та до становлення "суспільства ризику" в глобальних вимірах (Б. Асатрян, У. Бек, П. Гайдено, А. Ракітов, В. Стюпін, В. Щеглов). Треба зазначити, що продовжуються й епістемологічні розробки (Д. Блур, Е. Голдман, І. Касавін, В. Лекторський, З. Сокулер, В. Стюпін, О. Трубіна, В. Філатов, С. Фуллер, Б. Юдін). Сучасні власне соціологічні розробки стосуються знання людей про себе у хронотопі (І. Савельєва, А. Полетаєв), контекстуальності знання (Б. Барбер, Б. Барнс, П. Бурдьє, С. Вулгар, Дж. Гілберт, М. Каллон, К. Кнорр-Цетіна, Р. Кохлер, Б. Латур, М. Малкей, Е. Пікерінг, М. Полані).

При цьому цілком свідомо автор залишає на периферії розгляду проблематику інформації, «мережевого суспільства», «суспільства знання» та «суперсимволічної економіки» (У. Бек, Д. Белл, Е. Гідденс, П. Друкер, М. Кастельс, Е. Тоффлер, К. Флекснер, Ю. Хабермас, Д. Харві), внаслідок того, що знання чи інформація в таких концепціях виконують суто службову функцію. Проте важливою залишається проблематика комунікації, якою займалися такі відомі вчені, як Т. Адамьянц, Т. Дрідзе, Е. Кассіер, Ю. Лотман, Н. Луман, А. Моль, В. Успенський, Ю. Хабермас, та проблематика смислу, що в соціології мала два ключові корені: феноменологію Е. Гуссерля та «розуміючу соціологію М. Вебера. Ця проблематика розвинулася в могутні побудови з приводу смислу у К.-О. Апеля, Ж. Бодрійяра, В. Дільтея, Н. Лумана, М. Мерло-Понті, Ж.-П. Сартра, Д. Серля, В. Франкла, Е. Шпрангера,

А. Шюца. Важливим є для автора і концепт символу, розробкою якого займалися Л. Вітгенштейн, Г. Гадамер, І. Гофман, Е. Кассіерер, Ж. Лакан, Дж. Мід, Й. Хейзінга, для яких «символічний» було синонімічно «узагальнений» інший.

Серед вітчизняних соціологів слід назвати авторів робіт, присвячених теоретизуванню соціального, осмисленню проблематики знання в соціальному, зокрема В. Бурегу, В. Бурлачука, Є. Головаху, І. Кононова, В. Нікітіну, Н. Отрешко О. Рєзніка, А. Ручку, Ю. Савєльєва, В. Судакова, Н. Черниш, В. Щербіну та ін.

Осмислення проблематики знання в конституюванні соціального здійснюється в межах різних тематичних та дисциплінарних контекстів, методологій та парадигм. Суто соціологічні спроби аналізу знаннєвої конституції соціального багато в чому успадковують вихідні принципи суміжних дисциплін у дослідженні даного питання, зокрема філософії, феноменології, антропології, етнографії, через що основна увага приділяється одним її проявам на шкоду іншим. При цьому слідування загальноновизнаному підходу до концептуалізації знання, перш за все заснованої на феноменологічній програмі соціології знання, а також на концепті «об'єктної соціальності» в «постсоціальних суспільствах знання», запропонованому К. Кнорр Цетіною, не може вважатися задовільним у випадку знання людей про соціальне, в яке вони занурені. По-перше, внаслідок того, що знання про соціальне передбачає знання про знання свої та інших людей, неодмінно актуалізується проблематика рефлексії та раціональності. По-друге, через те, що глобальність і гіпертрофована комунікативна природа актуального нам суспільства істотно позначаються на формуванні та функціонуванні знаннєвої конституції соціального: знання стає не стільки інструментом редукції комплексності, виробленим у взаємодії та для взаємодії спільно з іншими людьми, скільки маркером (само)ідентифікації, знаково-семіотичним обладнанням заздалегідь влаштованої комфортної ситуації (тобто заздалегідь редукованої для взаємодії), причиною або приводом для взаємодії чи відмови від неї тощо. По-третє, проблематизація соціального Третього стає все більш експліцитною як внаслідок ліберальної відмови від традиційних способів регулювання соціального, так і внаслідок очевидного провалу програми цивілізовування, описаної Н. Еліасом.

Наукова проблема, яка вирішується в роботі, пов'язана з необхідністю розробки соціологічної концепції знаннєвих засад, структур та вимірів соціального.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах наукового напрямку досліджень кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, зокрема таких тем, як «Сучасні університети як осередки формування майбутньої інтелектуальної еліти» (2000–2001 рр., номер державної реєстрації 0100U003309, керівник – д.с.н., проф. Л. Г. Сокур'янська), «Проблеми формування громадянської ідентичності молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства» (2008–2009 рр., номер державної реєстрації 0108U001642, керівник – д.с.н., проф. Л.Г. Сокур'янська); «Духовний світ сучасного студентства: національні джерела та глобальні орієнтири» (2010-2011 рр., номер державної реєстрації 0110U001436, керівник – д.с.н., проф. Л.Г. Сокур'янська); «Традиційні, модерні та постмодерні цінності в українському мегаполісі (приклад Харкова)» (2017 р., номер державної реєстрації 0117U003722, керівник – д.с.н., доц. О.О. Мусієздов).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є концептуалізація знаннєвих засад, вимірів та структур соціального як упорядкованості режимно здійснюваних дій.

Для досягнення цієї мети було поставлено низку завдань, а саме:

- здійснити соціологічний аналіз традиційної антропологічної проблематики співвіднесення людського та соціального з точки зору передумов конституювання знаннєвих засад сумісного буття людей;
- концептуалізувати біофізіологічне з точки зору знаннєвого супровіда фізичного статусу людини, його соціальної проекції;
- описати діалектику Другого і Третього в процесах конституювання колективного, реципрокного, сакрального, загального, спільного, суспільного, соціального;
- проаналізувати знаннєву конституцію феноменів опосередкованості та безпосередності, їхні практичні епіфеномени та імплікації;
- дослідити співвідношення режимів і порядків в описі соціального в довільно заданому хронотопі взаємодії;
- дослідити диференціацію режимів, режимностей, порядків і упорядкувань у просторі соціального;
- проаналізувати субстратні аспекти феномену комунікації в процесах виробництва знання;
- дослідити евристичний потенціал категоріального ряду «комунікація», «інформація», «знання», «операція», «відображення», «судження», «смісл», «репрезентація», «знак», «символ» у дослідженні знаннєвої конституції соціального;
- здійснити концептуальне «перезбирання» категорії «форми суспільної свідомості» з позиції знаннєвої методології;
- дослідити зв'язок і взаємовідношення знання та влади з точки зору порядку конституювання соціального і режимів його реалізації;
- проаналізувати хронотоп знання, що фабрикується у нероздільній єдності часу та місця (від)творення суджень, їхньої верифікації, (де)легітимації, реіфікації та натуралізації;
- здійснити упорядкування знання про соціальне за різними осями та змодельовати багатомірний простір існування знання та його модусів;
- дослідити практичні аспекти знання, а саме як знання практикується в повсякденному житті, яка роль практикованого знання в конституції повсякденності тощо.

Об'єкт дослідження – знаннєва конституція соціального.

Предмет дослідження – процеси формування, відтворення та буття знаннєвої конституції соціального.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використані загальнонаукові методи: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, аналогія, індукція, дедукція та системний аналіз. Ці методи використовувалися для опрацювання теоретичного доробку з означеної проблеми як підґрунтя для авторської концепції знаннєвої конституції соціального.

Для емпіричної експлікації положень, сформульованих на основі теоретичного аналізу, застосовуються: для уточнення процесів конституювання знання у

культурному споживанні – порівняльний аналіз даних кількісних соціологічних опитувань з метою виявлення тенденцій; для визначення діяльнісної фабрикації соціального та її знаннєвого оформлення – факторний аналіз даних, отриманих за допомогою методів опитування (зокрема анкетування); для концептуалізації поняття протоколу – аналіз результатів фокусованих групових інтерв'ю, які були проінтерпретовані не традиційним чином (тобто як набір суджень з певного приводу), а як сума соціальних інтеракцій з приводу встановлення та соціального відтворення певного знаннєвого порядку; для опису та типологізації технік та протоколів встановлення соціального і об'єктивацій знання – аналіз листів, описаних не як джерело об'єктивної інформації, а як сума соціально здійснюваних та знаннєво оформлених дій.

Теоретико-методологічною базою дисертаційного дослідження є різноманітні концепції, синтезовані в авторський опис, спрямований від концептуалізації антропологічних підстав соціального через опис соціального Другого та соціального Третього та режимів і порядків соціального до проблематики комунікації, знання, свідомості, а звідти – до хронотопу знання та повсякденності як місця розгортання праксису з приводу знання. Зокрема, аналізуючи індивідуальну та діяльнісну потребу в знаннєвих структурах, автор звертається до антропологічної аргументації, представленій у працях А. Гелена, К. Леві-Стросса, Б. Маліновського, М. Мерло-Понті, Г. Плесснера, А. Редкліфф-Брауна, А. Флієра. Вихідними ідеями гіпотези про знаннєві структури як такі, що антропологічно необхідні для комунікативної та інтеракційної «економії», є положення, що характеризують людину як істоту вільну, тілесну, відкриту, недостатню, біофізіологічно занурену у власне буття, соціально конструйовану.

Проблематика Іншого, Другого, Третього розкриваються на основі концепцій М. Бахтіна, П. Бергера і Т. Лукмана, Е. Дюркгейма, С. Жижека, Ж.-Л. Нансі, К. Кнорр-Цетіни, Т. Парсонса, Ю. Рєзніка, В. Ферроні. В роботах цих та інших авторів Інший трактується як артефакт спільноти, що екзистенційно спів- та протиставлений діячеві та репрезентований йому в комунікації, у порівнянні цінностей, і Інший є «точкою збірки» діяча самим собою, що постійно підкріплюється і відтворюється «вже наявним» знанням про Іншого.

Переосмислення класичної інтерпретації Іншого та Другого здійснюється на основі концепції «соціального Третього» на методологічній базі конструктивізму (П. Бурдьє, П. Бергер, Т. Лукман) із залученням ідей французької постдюркгейміанської традиції (М. Мосс, Коллеж де Сосіоложі, Гі Дебор), реляційної соціології П. Донаті та критичної соціології Ч. Міллза, що описував мислення як соціальний процес діалогу з Іншим.

Емпіричну базу роботи склали дослідження, проведені автором особисто або за його участі. Серед них дослідження, здійснені кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна під керівництвом Л. Сокурянської: загальнонаціональне дослідження «Сучасні університети як осередки формування майбутньої інтелектуальної еліти» (2000–2001 рр.; за репрезентативною вибіркою опитано 1810 студентів ЗВО України) та міжнародне дослідження «Проблеми формування громадянської ідентичності молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства» (2008–2009 рр.; за репрезентативною вибіркою опитано 3058 студентів

ЗВО України, а також 628 студентів ЗВО Росії та 300 студентів Білорусі (вибірki по РФ та РБ нерепрезентативні)); «Духовний світ сучасного студентства: національні джерела та глобальні орієнтири» (2010-2011 рр., номер державної реєстрації 0110U001436, всього було опитано 3037 респондентів; керівник – д.с.н., проф. Л. Сокурянська); дослідження, здійснене під загальним керівництвом автора дисертації групою ініціативних дослідників «Харків'яни про юстицію: органи, робота, знання» (2015 рік; опитано 995 мешканців міста, вибірка репрезентативна за віком та статтю); загальнонаціональне дослідження «Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу» (здійснено САУ за дорученням МОН протягом грудня 2015 р. – січня 2016 р. у 16 містах України, що представляють усі її регіони; проведено 32 фокусованих групових інтерв'ю з викладачами та студентами вищих навчальних закладів різних форм власності. В інтерв'ю взяли участь 150 викладачів та 154 студента з 57 ЗВО, з яких 49 державних і 8 приватних; керівник дослідження – акад. В. Бакіров); дослідження, здійснене автором одноосібно в межах дослідницького проекту «Листи як знаннєві агрегати: можливості та обмеження» (аналіз відкритих документів типу «особистий лист» та «публічний виступ» з використанням «обґрунтованої теорії», конверсаційного аналізу, наративної семіотики (з виділенням глибинної структури) та об'єктивної герменевтики К. Бергера, Т. Гамперла та Г. Хагмайр (для виділення латентних структур).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливої наукової проблеми соціології знання – розробці соціологічної концепції знаннєвих засад, вимірів та структур соціального, а саме:

вперше:

- обґрунтовано інтерпретацію соціального на основі концепції знання як універсуму суджень, що робить сумісну дію та взаємодію практично можливими та що може мати своєю базою різноманітні соціально випрацьовані (продуковані, сфабриковані) компоненти та елементи; знання розуміється як сукупність категорій та операцій (відображень) між ними, що здійснюються за певними правилами; саме ці правила конституують режими порядку, тоді як просторова, практична та матеріальна експозиція режимів конститує власне порядок; знання упорядковується за певними осями, які не є взаємозамінними, є нередукованими одна до іншої, аналогічно до «градів справедливості»;

- розроблено та дослідницьки випробувано категоріальний апарат інтернального дослідження соціологічного знання як конституєнта соціального, до складу якого увійшли такі поняття, як «операція», «відображення», «значення», «визнання», «увага», «міркування», «смысл», «оспорювання», «розрізнення – тотожність – еквівалентність», «хронотоп знання», «синтаксис порядку», «граматика порядку», «семантика порядку», «соціодієця», «знаннєві агрегати», «знаннєві конгломерати», «прецепція» (як «передбачення знання»), «осі упорядкування знання» та ін.;

- запропоновано визначення понять для дослідження екстернального дизайну та системної розбудованості знання, його практичної маніфестації та діяльній експлікації, зокрема: «знання» – соціально сконструйований континуум суджень, операцій і правил; «мислення» – специфічна та регламентована процедура оперування судженнями; «судження» – прийняття тотожності, еквівалентності або

розрізнення враження та (очікуваної) реальності; «мова» – континуум можливих суджень як поєднань категорій, операцій (відображень) та правил їхнього поєднання; «режим» – порядок реалізації порядку; «соціальне» – невинноватість (ймовірність, можливість) сумісної дії людей в певній ситуації, тобто не сама взаємодія, а тканина цієї взаємодії, яка може спиратися як на реальне, так і на уявне соціальне; «порядок соціального» – конкретний спосіб економії (зусиль, ресурсів, часу, уваги) за рахунок передбачуваності (передбачуваності минулого, теперішнього, майбутнього; власного і чужого місця) соціального Другого та його поведінки; «соціальний Третій» – узагальнений, деперсоніфікований, анонімний, абстрагований, постійно присутній (інтерналізований) Інший (соціальний Другий), який з модифікаціями стає місцем розташування конкретного Другого в реалізації порядку в момент його переходу з уявного до реального стану;

– запропоновано виокремлювати біофізіологічне як специфічний знаннєвий модус (соціальне відображення) позасоціальних аспектів людського тіла – тілесності, матеріальності, фізичності, обмеженості, конечності, умовності існування; біофізіологічне концептуалізовано як фундаментальна та корінна категорія для ряду «публічне – приватне - особисте – інтимне», що описується перш за все судженнями за віссю «дозволене – недозволене» у вимірі «позасоціальне, а біологічно / фізично необхідне»;

– обґрунтовано, що соціальний Другий є недостатньою передумовою для опису ситуації соціального (що дезавує можливі суто раціоналістські, схематичні, вульгарно-веберіанські конструкти соціального) і що, розвиваючи лінії Н. Еліаса і Н. Лумана, про соціальне можна говорити не просто в ситуації контингентності, а саме в контингентності, обмеженій інтерналізованим сукупно-абстрактним Другим (який позначається автором як «соціальний Третій»); саме крізь призму соціального Третього стають зрозумілими процеси та явища реципрокності, сакральності, загальності, спільнотності. Саме вагомість і статус соціального Третього є суттєвою передумовою для аналізу знаннєвих феноменів;

– обґрунтовано, що знання з практичної точки зору (тобто як знання практикується в повсякденному житті, яка роль практикованого знання в конституції повсякденності тощо) може бути розглянуто крізь призму концепту протоколу соціального, концептуалізованого автором як набір практичних рецептів та описів конкретних та абстрагованих (шаблонних) дій; на основі емпіричних досліджень продемонстровано, як ці протоколи функціонують у ситуаціях дискусій або (формальних) монологів, у різних середовищах (на прикладі ситуацій фокус-груп та листів) та різних соціокультурних ситуаціях;

– на основі емпіричних досліджень знання про право доведено, що хронотоп фабрикації знання є нероздільною єдністю часу та місця, де здійснюється (від)творення суджень, їхня верифікація, (де)легітимація, реіфікація та натуралізація; що знання в процесі диференціації констелятивних знаннєвих конгломератів (на прикладі права як знаннєвого конгломерату повсякденного діяча) дійсно та дієво структурується на знаннєві агрегати, виявлені з використанням факторного аналізу; що судження в структурі знання наділяються різною вагою та значимостями, бартівськими міфічними «ярликами». Ці «ярлики» (метазнання, знання про знання) є властивими для будь-якого знаннєвого елементу – судження,

категорії, операції, правила; причому ці знання формують певну як відповідність у самій структурі знаннєвих конгломератів, так і релевантність з практиками людей;

удосконалено:

– інтерпретацію порядку соціального та режимів реалізації порядків: обґрунтовано, що ці категорії є подальшою операціоналізацією та конкретизацією не випадковості сумісної дії людей у довільно заданому хронотопі (взаємодії); продемонстровано, що ці категорії дають можливість перейти до дослідження «потужності соціального» (в математичному сенсі теорії множин); удосконалено низку категорій з системної теорії (Т. Парсонс, Н. Луман) відносно різноманітності та різnorodності соціального в тому, що стосується граматики та синтаксису порядку та порядків;

– розуміння структур знання в різних формах суспільної свідомості в результаті концептуального «перезбирання» категорії «форми суспільної свідомості» (яка змістовно доповнюється категорією «форми суспільного знання»); зокрема, показано, що релігія, наука, ідеологія, міфологія, повсякденний світогляд є процесом і результатом виробництва, постачання, розподілу та споживання певним чином структурованого часу, простору і діяльності, що наповнює їх; продемонстровано процес «індустріалізації» виробництва структурованого хронотопу і діяльності, що перевершує суб'єктні можливості сприйняття, переробки та суб'єктивного упорядкування «потoku знання»; доведено, що будь-яка форма суспільної свідомості та знання є певним знаннєвим режимом встановлення ідентичності, схожості або відмінності в рамках одного судження, в різних аксіоматиках (і подальших теорематиках); з'ясовано, що форми суспільної свідомості можуть бути впорядковані за віссю представленості Іншого і Третього і що їхній перелік не є випадковим;

дістало подальший розвиток:

– соціологічне розуміння опосередкованості та безпосередності як знаннєвих конструктів та практичних епіфеноменів (на прикладі практичних імплікацій у вигляді інфантильності); зокрема продемонстровано, що опосередкованість (яка є знаннєвим фундаментом матурності як антоніму інфантильності) є постійна, настирлива, соціально фактична, неодмінна присутність соціального Третього, тоді як безпосередність (яка зокрема породжується і світом інтернету, що продемонстровано завдяки використанню гофманівської методології) є породженням делегування ролі інстанції контролю та цивілізування виключно конкретному Другому; безпосередність наближається до філософської категорії присутності (Dasein) та соціологічної категорії включення, але не ототожнюється з ними;

– дослідження зв'язку знання та влади з точки зору порядків соціального і режимів їхньої реалізації; зокрема показано як знання у владі соціального, так і соціальне у владі знання; також емпірично продемонстровано на прикладі листів як знаннєвих агрегатів, які техніки встановлення влади знаннєвими засобами використовуються у повсякденній взаємодії;

– інтерпретаційна схема категорій «форми суспільної свідомості» та їхня типологія крізь призму соціального Третього, його (постійної та владної) присутності в середовищі конкретного соціального діяча; це дозволяє їх застосувати

в процесуальних описах еволюції соціального, що є подальшим розвитком цивілізаційної теорії Н. Еліаса.

– інтерпретація феномену комунікації як субстрату виробництва знання в суспільстві з позицій теорії комунікації Н. Лумана; зокрема, в знаннєвому підході соціологічно тривіальні категорії сенсу, дії, інтенції, наміру, змісту трансформовані з кінцевих, атомарних і есенціальних у конструйовані, в продукти процесів знаннєвої фабрикації; саме виражене у формалізованих судженнях знання комунікативно продукується лише з урахуванням Другого; показано, що зі знаннєвої точки зору комунікація є лише субстратом виробництва знання, а не актом (процесом) його виробництва;

– диференціація режимів, порядків, упорядкувань і практичних реалізацій в просторі соціального; на прикладі листів та публічних промов продемонстровано, як описана ще Л. Болтанськи та Л. Тевено множинність режимів та порядків породжується дискурсивними та операційними практиками повсякденних діячів; показана різноманітність прийомів конституювання та диференціації режимів та порядків, а також зв'язок цих процесів з протоколами соціального.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці концептуального апарату для аналізу широкого спектру знаннєвих процесів. В умовах, коли ідентичність, цінності, ідеології, схеми сприйняття, інструментарій взаємодії, норми, правила, ідеали, очікування, вибори змінюють свій статус у життєвому світі людей, коли глобалізація «перепишує» номенклатуру знаннєвого арсеналу учасників соціального, вкрай важливим є розуміння тих чинників, які зумовлюють ступінь та форми цих трансформацій. Тому соціологічне бачення знання людей, в якому відображений світ їхньої дії та життя, має безпосереднє відношення до експертних оцінок процесів, пов'язаних з участю людей у політиці, соціальних процесах, ідентифікаційних пошуках, ціннісних зрушеннях, повсякденних взаємодіях тощо.

Авторська концепція знаннєвої конституції соціального розкриває особливості процесів конституювання соціального взагалі та фабрикації соціального знаннєвими інструментами, зокрема. Представлені в роботі положення та висновки можуть бути теоретико-методологічною основою не лише вивчення знання як такого, але й аналізу специфіки знаннєвих процесів як у глобальному суспільстві, так і в соціокультурно визначених умовах. Робота може бути розвинута в подальших пошуках як у соціології знання, так і в інших галузях соціологічного та соціогуманітарного знання, зокрема соціології повсякденності, соціології культури, ідентичності, публічного та інтимного, соціології простору, соціології права, соціології ідеології, соціології науки, рефлексій пострадянського суспільства тощо. Запропонована концепція може використовуватись як основа емпіричних досліджень різноманітних знаннєвих процесів та явищ. Здійснений автором аналіз європейського та світового досвіду актуальних розробок та відповідних концепцій у сфері соціології знання розширює та збагачує теоретико-методологічний інструментарій української соціології та сприяє розвитку нових підходів до аналізу українського суспільства.

Практичного застосування дістали такі результати роботи: обґрунтування знаннєвої структури ідентичності та цінностей стало елементом теоретико-

методологічної основи дослідження «Традиційні, модерні та постмодерні цінності в українському мегаполісі (приклад Харкова)»; положення щодо протоколів та їхніх внутрішніх елементів застосовані у дослідженні «Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу»; обґрунтування відмінностей у знанневих структурах різних груп мешканців міста Харкова, які мають різний ступінь включення до практик права, покладено в основу дослідження «Харків'яни про юстицію: органи, робота, знання», результати якого були надані органам юстиції Харкова та Харківської області.

Положення та висновки роботи залучаються автором та можуть знайти подальше застосування в навчальному процесі, зокрема, аналіз глобалізаційних процесів, знанневих процесів, дослідження сучасних мікросоціологічних та синтетичних концепцій суспільства, аналіз ідентичностей, цінностей, ідеологій, практик, повсякденностей. Дисертаційні розробки використані автором у навчальних курсах «Соціологія глобалізації» (курс запропонований у 2013 році, суттєво доповнений – у 2015-2016), «Соціологія XXI століття» (курс був запропонований у 2015 році), «Новітні соціологічні теорії» (курс був запропонований у 2016 році), «Ненадійність життя у глобальному суспільстві» (курс був запропонований у 2017 році, викладається автором як міжфакультетська вибіркова дисципліна), «Периферійні соціології» (курс запропонований у 2016 році); за результатами дисертаційного дослідження підготовлено навчальний курс «Ненадійність життя у глобальному суспільстві»; матеріали роботи використані в енциклопедичному виданні «Історія соціологічної думки: навчальний енциклопедичний словник-довідник» (за заг. ред. В.М. Пічі). Положення роботи можуть бути використаними при розробці та вдосконаленні навчальних курсів з соціології знання, епістемології, філософії, теорій «суспільства знання» та «економіки знання», курсів з теорій повсякденності, феноменології, що сприятиме поглибленню наукового розуміння суспільства.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати і висновки, що містяться в дисертації, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї, які стали результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дисертації здійснювалась на теоретичних семінарах кафедри соціології та соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, а також під час виступів і доповідей дисертанта на міжнародних і всеукраїнських наукових конгресах, конференціях, семінарах, серед яких: «Ольвійський форум-2012: стратегії України в геополітичному просторі» (6-10.06.2012, м. Севастополь); «Актуальні проблеми публічної соціології» (28-29.05.2012, Київ); круглий стол «Гуманітарна політика як фактор сталого розвитку» (10.07.2012, Харків); VI Львівський соціологічний форум (12.10.2012, Львів) та IX Львівський соціологічний форум «Сучасне українське суспільство: у пошуках нових форм солідарності» (29-30.10.2015); IX Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми розвитку соціологічної теорії: концептуалізація ціннісних змін у сучасному суспільстві» (1-2.11.2012 року, Київ) та «Проблеми розвитку соціологічної теорії. Теорії солідарності та конфлікту в поясненні сучасних

соціальних процесів» (21-22.05.2015, Київ); II Конгрес САУ «Соціологія і суспільство: взаємодія в умовах кризи» (17-19.10.2013, Харків) та III Конгрес САУ «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання» (12-13.10.2017, Харків); «Варіації модерну та модернізації: український соціум у контексті глобальних процесів» (28-29.11.2013) та «Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну» (26-27.11.2015 р., НТУУ «КПІ», м. Київ); Міжнародна наукова конференція «Якубинська наукова сесія» (2013; 2014; 2015; 2016; 2017; 2018); міжнародна наукова конференція «Харківські соціологічні читання» (2013; 2014; 2015; 2016; 2017; 2018; 2019; м. Харків); X Ковалевські читання (13-15.11.2015 року, м. Санкт-Петербург); міжнародна наукова конференція «Російська соціологічна спільнота: історія, сучасність, місце у світовій науці» (10-12.11.2016, м. Санкт-Петербург); регіональна конференція «Вища мистецька освіта як стратегічний інструмент збереження культурної ідентичності» (12.10.2016, ХНУМ імені І. Котляревського); II міжнародна наукова конференція «Мова в різних сферах комунікації» (29-30.09.2016, м. Чита); Scientific and Professional Conference "Problems of Humanities and Social Sciences - 2016" (Budapest, 2016.11.20); IX, XI, XII Міжнародні соціологічні читання пам'яті Н.В. Паніної (10.12.2015; 10.12.2017; 10.12.2018, м. Київ).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у 48 наукових публікаціях, з яких: одноосібна монографія (34,45 др.а.) та розділи у 2 колективних монографіях, 22 статті у наукових фахових виданнях (в тому числі 6 статей у виданнях Польщі, Угорщини та Білорусі), 5 статей в періодичних наукових виданнях, 17 тез доповідей на фахових вітчизняних і міжнародних наукових конференціях (загальний обсяг 23,5 др.а.).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять підрозділи, пункти та підпункти, висновків та списку використаних джерел. Робота містить 15 таблиць.

Загальний обсяг роботи – 592 сторінки; основний текст – 539 сторінок. Список використаних джерел становить 1021 найменування, з них 119 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми та проблемна ситуація; вказано зв'язок роботи з науковими програмами, темами; сформульовано мету і задачі, об'єкт і предмет дослідження, його теоретико-методологічні засади, методи та емпіричну базу; викладено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **розділі 1 «Людина, суспільство, порядки: до не тільки соціології знання»** окреслено головні напрями соціологічного теоретизування, за якими розкривається проблематика знаннєвої конституції соціального, розкрито логіку постановки питання щодо існування й сутності знання, соціального, порядків та режимів соціального, виявлено можливості та обмеження розгляду соціального з

позицій соціального Другого та соціального Третього, окреслено особливості аналізу соціального як різноманіття порядків та режимів їхньої реалізації.

Підрозділ 1.1 *«Людські підстави соціального і соціальне як підстава людського»* присвячено розкриттю логіки розгляду питання про антропологію соціального в роботах класиків соціології, філософії та антропології.

На підставі аналізу робіт класиків соціальної антропології (А. Гелен, К. Леві-Стросс, Б. Маліновський, Г. Плеснер, А. Редкліфф-Браун, М. Шелер та ін.) продемонстровано, що недостатність та відкритість людини як антропологічна константа породжує не тільки біологістськи марковані концепції, але і соціальне як продукт об'єктивного положення суб'єктивності. Ця суб'єктивність, як показано автором на матеріалах робіт Б. Маліновського та К. Леві-Стросс, знаходить свою реалізацію в продукуванні соціального актами обміну. Принципова відкритість горизонту бачення виявляється протиставленою феноменологічному життю «тут-і-тепер», людина в такій концепції отримує здатність до трансцендування, причому отримує не антрологічно константивно, а соціологічно конструктивно. Як демонструє автор, це перекликається з проблематикою множинності, «онтології надлишку» (У. Коннолі, Н. Уїддер), «онтології браку» (Е. Лакло), проблематикою «редукції комплексності» (Н. Луман).

На основі аналізу автор приходить до постановки тематики смислу таким чином, як вона здійснена у М. Мерло-Понті: смисл пов'язаний з маніфестацією, завдяки чому вираження смислу стає частиною самої людини та її природи. Відповідно, проблематику свободи (свободи дії, свободи осмислення, свободи (пі)знання) автор опрацьовує під цим кутом зору. Суб'єкт є ні що інше, як процес конституювання суб'єкта, де і працюють концепції інтерпеляції, запиту (Л. Альтюссер), а також оператора науки («матема»), мистецтва («поема»), політики («реальністю колективного») та любові («сцена двох») (А. Бадью) та ідея полісуб'єктності (Л. Сокур'янська, В. Подшивалкіна, М. Бірюкова).

Під таким кутом зору добре працює і британська антропологія (Б. Маліновський, А. Редкліфф-Браун) з критикою ситуативної раціональності, і французька постдюркгейм'янська проблематика тілесності як невід'ємного компоненту діяльності суб'єкта, і проблематика смерті (Е. Беккер), і проблематика праці (М. Лаззарато). На засадах таких розробок і здійснюється концептуалізація біофізіологічного та досліджуються сучасні процеси у сфері біофізіологічного, зокрема гіперактуалізація, публіцизація, деінтимізація, маркетингізація, комерціалізація, контрактизація, делегування, політизація онтології біофізіологічного тощо. Головним висновком є неможливість будь-якого знання про соціального Другого без біофізіологічної опори на власну антропологічно марковану онтологію.

У підрозділі 1.2 *«Другий і Третій: хто є соціальним?»* аналізується конституція соціального під кутом існування конкретного Другого та узагальненого Третього з використанням таких категорій, як «безпосередність», «опосередкованість», «реципрокність», «метасуб'єктність».

Зокрема, здійснюється огляд категорій Іншого, Другого, Відмінного, Свого, Чужого, Ми, Вони в розробках соціології та філософії. Вказується, що знання конституція Іншого суттєво перевершує знання конституцію Свого або Чужого. З

використанням фуколдіанської методології аналізується простір зіткнення з соціальним Іншим, його каталогізація та категоризація, його «спостережна репродукція», завдяки чому сам діяч відтворюється, локалізується, описує себе. З використанням напрацювань М. Бахтіна, Г. Гегеля, С. Жижека К. Кнорр Цетіни, Е. Левінаса, Ж.-Л. Нансі, М. Сендела, С. Труфанова, В. Ферроні здійснюється розширення категорії соціального за рахунок введення не просто в опис соціального соціального Другого, але і «недостатності об'єкту», «бажання» та їхньої структури. Саме тут відбувається вихід на взаємність та (як чистий варіант взаємності) реципрокність.

Хоча в соціології реципрокність переважно розглядається в контексті специфічної «економіки дару» та екзистенційного «подолання капіталізму», автор пропонує розширити це поняття та його використання. Реципрокність постає сутнісним компонентом соціального, для якого недостатньо «орієнтованості на смисл іншого діяча», і який є репрезентованим в «узагальненому іншому» як референту постійного процесу мислення, що доводиться з використанням напрацювань Г. Плєснера та Ч. Міллза. Це дозволяє автору вказати на перманентну опосередкованість будь-якого процесу соціального, на опосередкованість оперування знаннями, а також на інфантильність як на антонім опосередкованості.

В останньому опорними точками виявляються діалектика визнання у О. Гьофе, хайдеггерівське поняття «визнання» та ідея рефлексивності (Д. Деннет, М. Соболевська, Г. Юдін). Автор наводить цілий ряд прикладів та аргументів проявів інфантилізації як у реальному просторі, так і (з використанням методології І. Гофмана) у просторі інтернету.

Саме відштовхуючись від цього, автор ставить питання щодо можливості і реальності суб'єкта, виявляючи, що об'єкт ще не є достатньою засадою для конституювання суб'єкта. Виходячи з цього, автор, спираючись на розробки У. Бека, Е. Гідденса, О. Соґомонова, П. Штомпки, пропонує категорію метасуб'єктності як здатності онтологізувати себе як суб'єкта по відношенню до своєї суб'єктності, її рамок і меж.

Підрозділ 1.3. *«Режими і порядки»* присвячено процесам упорядкування соціального, способам та інструментам становлення невинноватості сумісної дії людей, об'єктивним передумовам соціального і його відтворенню у знанні про порядки та режими.

Зі звертанням до напрацювань З. Баумана, П. Бурдьє, Л. Тевено, Л. Болтанські, С. Жижека, Е. Коблєвої, Ж. Тихонової, О. Філіппова автор з'ясовує, що соціальне не пропонує нам єдиної універсальної схеми власного упорядкування. Навпаки, порядок як порядок економії за рахунок передбачуваності як минулого та сьогодення, так і майбутнього, може використовувати різні способи, манери та стилі інвестиції зусиль / часу / ресурсів / знання в навколишній світ, різні комбінації інвестованого. Більше того, сама політекономія соціального порядку демонструється як така, що в кожній соціокультурній та історичній ситуації спирається на окреме, специфічне поєднання практик, знань, речей, тілесних і матеріальних технік, проте логіка і пафос порядку соціального зберігається в одному і тому ж: порядок функціонує з метою і в межах самозбереження або, як би сказав Н. Луман, самореференції і аутопойєзиса. Це самозбереження здійснюється в

логіці (само)економії як у сценаріях (протоколах), так і в практиках. Доводиться, що для будь-якого порядку найбільш універсальними «валютами» є час і простір, а отже, здатність (можливість) того чи іншого соціального порядку без радикальної зміни режимів функціонування реагувати на системному рівні або мікрорівні на загрози або відповідати контрзагрозами.

Здійснюючи між- та трансдисциплінарні апеляції до Ж. Атталі, З. Баумана, П. Бергера, Л. Болтанські, Ж. Дельоза, І. Канта, Е. Кьяпелло, К. Леві-Стросса, Т. Лукмана, А. Секацького, Д. Харві автор показує зв'язок гетерогенних порядків з їхніми знаннєвими репрезентаціями, завдяки чому досягається структурне і смислове зчленування («кросінг») систем. Сам порядок автор інтерпретує як міру можливості (інакше кажучи, ймовірність) сумісної дії людей, здійснюваної в залежності від структури реальності, в якій цей порядок реалізується (при цьому розводяться поняття структури і порядку: можлива неупорядкована або безладна структура, і, навпаки, можливо уявити неструктурний порядок, в тому числі порядок процесу або, наприклад, порядок однорідності): репрезентативна, практична або матеріальна (речова) структури. У цьому сенсі порядок є похідною від репрезентації, практикування або матеріалізації. У розгляді режимів автор спирається перш за все на категорію режимів виправдання у Л. Болтанські та Л. Тевено і розуміє їх, у свою чергу, як «другу похідну» (або похідну від порядку), тобто як порядок здійснення порядку, тобто практичну реалізацію знаннєвих структур порядку.

Розділ 2 «Комунікація, знання, свідомість» присвячено рецепції та адаптації до царини соціології знання ряду категорій, які самовладною модою або епістемологічними примхами були виведені за межі соціології знання (комунікація, знак, судження, свідомість, самосвідомість, форма суспільної свідомості, влада).

У підрозділі 2.1 *«Між знаком і судженням»* узагальнено знаннєве бачення знаку, смислу, репрезентації, комунікації, а також їхньої природи.

За результатами аналізу підходів філософії та соціології до проблеми комунікації визначено низку тлумачень комунікації. Зокрема, аналізуючи підходи В. Нікітіної, В. Бурлачука, І. Кононова, автор демонструє обмеженість суто комунікативного підходу і переходить до фуколдіанської логіки важливості речей та (пост)структуралістської логіки значущості мови (за Р. Бартом, У. Еко, Е. Лакло, Ж. Рансьєром). Спираючись на антропологічну гіпотезу конечності та обмеженості людини, автор переходить до гадамерівського аналізу комунікування в соціальних спільнотах, групах та традиціях. Автор доводить, що не тільки тканина соціального є невід'ємною від комунікації (а отже – що суто схематичний, узагальнюючо-абстрактний розгляд комунікації є дуже обмеженим), але і метакомунікація, що конститується речами, діями, мімікою, вчинками, знаками тощо, є сутнісною для будь-якої комунікації. Саме тут з'являється проблематика знаннєвої конституції комунікативного акту, розгляд якої автор здійснює з використанням категоріальної системи Н. Лумана.

На підставі аналізу теорії Н. Лумана автором аргументовано, що і знаки, і інформація існують а) лише в знаннєвій формі; б) лише як «діалог відмінностей», тобто діяльно і в людській активності. При цьому відмінності не обов'язково мають рефлексуватися та бути осмислені раціонально, внаслідок чого автор відкидає

раціоналістські способи розгляду комунікації, інформації і знаків і звертається до комунітаристських поглядів, зокрема до ідеї спільноти та некомунікованого в комунікації (за Ж.-Л. Нансі), ідеї систем інтерпретації у М. Фуко та ідеї метамови у Р. Барта.

У підрозділі 2.2 *«Форми суспільної свідомості в знаннєвій методології»* визначається необхідність та окреслюється напрямок переосмислення традиційного підходу до аналізу основних форм суспільної свідомості та введення нової категорії – форми суспільного знання. Це здійснюється на базі низки теорій: теорій радянських дослідників форм суспільної свідомості (Е. Ільєнков, І. Касавін, В. Келле, В. Лекторський, А. Спіркін, О. Уледов), магії та міфу (Р. Барт, М. Еліаде, Е. Кассіер, К. Леві-Стросс, Б. Маліновський), раціональності, науки та ідеології (Л. Альтюссер, І. Попова, Ю. Хабермас) та повсякденного мислення (Н. Курганова, А. Флієр, А. Шюц).

Визначено, що обмеження, що побутували в радянському суспільствознавстві, не дивлячись на ряд значних досягнень, не дозволили йому сформулювати теорію форм суспільної свідомості інакше, аніж на базі теорії відображення буття у свідомості, успадкованої від К. Маркса, тоді як сама категорія форм суспільної свідомості, не дивлячись на такий довгий та складний шлейф, продовжує містити важливі евристичні 1) в тому, що характеризує перш за все когерентність способів, шляхів та образів мислення, що їх використовують, здавалось би, дуже різні люди; 2) в тому, щоб описати та концептуалізувати суттєві, стійкі структурності, що призводять до конституювання принципово різних світів мислення; 3) в тому, щоб описати соціальні способи конституювання індивідуального мислення стійкими когнітивними структурами.

Описуючи магію, міф та священне, автор звертається до священного не як до сутнісного феномену (як це роблять Р. Бульман, Р. Жирар, О. Лосєв, Р. Отто, П. Тіліх, П. Флоренський та ін.), а як до способу осмислення світу та соціального, зокрема. Саме тому магія, міф та священне виявляються рядопокладеними. При цьому автор засновується на знов-таки антропологічних припущеннях щодо міфу як перш за все прагматичної установки, образу дії, особистих переживань. Спираючись на дев'ять виділених автором «сильних тез» Б. Маліновського щодо міфу, автор аналізує міфологічну свідомість як одну з форм суспільної свідомості та як техніку соціально конструйованого мислення. Зокрема, автор пов'язує міфологічну свідомість зі слабкістю інстанцій як соціального Другого, так і соціального Третього: у світі міфологічної синкретичності, злитості, нерозчленованості мікро- та макрокосму аналітика Другого та Третього просто виявляється незатребуваною. Саме в цій синкретичності коріниться феномен соціодіцеї, описаний автором за аналогією з теодіцеєю. Соціодіцея та пов'язана з нею діяльність неодмінно спирається на священне або таке, що категоризується, класифікується та конститується як священне.

Формами модерної суспільної свідомості автор називає науку та ідеологію, які також відрізняються одне від одної та від міфу структурою могутності Другого та Третього, репрезентованого в цих формах суспільного знання та їхньому практикуванні. Аргументується, що ці дві форми не так легко розвести (про що свідчать напрацювання і П. Бурдьє, і Ю. Хабермаса, і критика П. Слезакон «сильної

програми» Д. Блура), вони постійно конкурують за посередництво між суб'єктом і об'єктом пізнання; і тут евристично сильну пропозицію висуває Л. Альтюссер, який вбачає в ідеології спосіб викликати до життя суб'єкта в процедурі інтерпеляції (саме суб'єкта дії, а не спостерігача, фланера, туриста, паломника, ченця, учасника тощо).

Нарешті, аналізуючи повсякденну форму суспільної свідомості, автор вказує на центрованість цього способу мислення на соціальному Другому, на безпосередності знаннєвих операцій та предметності суджень повсякденного знання, заснованого на безпосередній трудовій діяльності. Автор відкидає класичне зверхнє ставлення до повсякденного мислення як до «низького», «грубого», «неточного» та вказує на те, що повсякденне мислення виступає інструментом економії (як і будь-яка інша форма впорядковування знання), і в цьому сенсі воно репрезентативне для діяча.

У підрозділі 2.3 *«Знання і влада: конструювання і боротьба»* представлено аналіз традиційної ще з часів Р. Мертон, М. Фуко та Ф. Ніцше проблематики співвідношення знання і влади. Однак, на відміну від класичних поглядів, увагу сконцентровано перш за все на владному інструментарії конституювання соціального як реальності, а також на впливі на владу з боку знання (що менше досліджується в соціології).

Відштовхуючись від класичної феноменологічної тріади процесів «типізація - об'єктивація - легітимація», автор спрямовує свій епістемологічний рух у бік знаннєвих видів легітимації, наводячи приклади мемів та демотиваторів, та делегітимації на прикладі денатуралізації. У цих процесах автор виводить знання зі статусу службової категорії і описує його як саму сутність та інструментарій влади не тільки в бауманівському сенсі «законодавчого розуму», але й у сенсі «знаннєвих вузлів фабрикації соціального» (на прикладі «соціальних діалектів» у Т. Адорно; поліморфності влади на прикладі спокуси у Ж. Бодрійяра; «бахроми метафор» в У. Джемса; технік «імперіалістського розуму» у Л. Вакана). Базуючись на цьому, автор розширює типологію ресурсів влади категорією знаннєвих ресурсів влади (з опорою на розробки П. Нора, А. Горца, Л. Вакана), до яких, зокрема, належить і влада над минулим (влада над часом), а також влада над відчуженням (влада над простором, інтерпретованим фізично або соціально).

Не менш важливою тематикою для автора виявляються і практики опору, що, як і стратегії панування, гегемонії, домінування, також здійснюється знаннєвим чином. Автор демонструє, що значну роль тут грає проблематика раціональності та того, що вважається раціональним, розглянута з точки зору критичної традиції (Г. Маркузе, М. Фуко), синтетичної методології (А. Турен, Н. Луман, К. Шюес) та постмодернізму (П. Фейерабенд, Ф. Джеймісон). Саме перехід до аналізу соціального як легітимно написаного тексту дозволяє автору описати суб'єкта як учасника процесу раціоналізації, систематизації, фабрикації суджень, що знаходиться під явним чи латентним «наглядом» владних інстанцій, в яких психоаналітично (слідом за С. Жижеком) можна виділити постійно присутнього Big Other. Однак автор аргументує перевагу можливості залишитись у соціологічному дискурсі Другого та Третього.

Розділ 3 «Хронотоп порядків знання» присвячено аналізу простору та часу дії як розгортання знання, а також узвичаєнню, осмисленню та наповненню дії знанням у практиці.

У підрозділі 3.1 *«Хронотоп знання та знання про хронотоп»* здійснюється аналіз просторової та часової організації знаннєвої фабрикації соціального з центром навколо діяча, насиченої соціальними Другими та соціальними Третіми.

Базуючись на класичних напрацюваннях П. Бурдьє, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, Д. Замятіна, М. Кастельса, П. Сорокіна, О. Філіппова, а також сучасних розробках (Г. Бейтсон, І. Ільїн, О. Мусієздов, Г. Сукупп, В. Тернер, М. Фуко), автор здійснює концептуалізацію простору як знаннєвого феномену, особливо уважно простежуючи логіку конституювання кордонів як знання про кінець одного специфічного простору і початок іншого, місця як конкретної точки кристалізації абстрактного простору та як продукту операції розчленування та нумерації простору. При цьому автор доводить, що оперування простором мало відрізняється від оперування часом у більшості протоколів та операцій, тому аналогічно досліджує час.

Час у роботі аналізується як психологічний і соціальний феномен (на базі узагальнень С. Андрєєвої, Є. Головахи, В. Горбунова, Ю. Качанова, В. Южакова, та концепцій Р. Козеллека, Г. Люббе, І. Савельєвої, А. Полетаєва, П. Рікера, П. Штомпки), приділяючи окрему увагу феноменальності «історії майбутнього», процесам музеєфікації фрагментів простору і часу, співвідношенню «горизонту майбутнього» і «життєвого досвіду», тенденції «скорочення перебування у теперішньому» тощо. Автор аналізує типологію рівнів часу Е. Гідденса та доводить її незадовільність для мети знаннєвого аналізу і, засновуючись на історичних розробках А. Гуревича, демонструє, що час є лише однією зі знаннєвих рамок, одним зі способів економії зусиль при редукції комплексності навколишнього середовища, що переживає певні соціальні детермінації та процеси. Автор при цьому концептуалізує протоколи оперування часом як звід правил оперування часовими закономірностями та специфікаціями в певній повсякденності.

Підрозділ 3.2 *«Порядки онтології знання та можливість епістемології упорядкування»* містить результати теоретичного аналізу наявних епістемологічних пропозицій упорядкування знаннєвих конгломератів та агрегатів та спроби їхнього упорядкування.

Автор характеризує бінарний спосіб упорядкування як найближчий і для шаблонів мислення власне повсякденного діяча, і (у випадку континуальної презентації цієї бінарності) як евристично сильний інструмент дослідження порядків та режимів знання.

При цьому в роботі виділяються такі осі упорядкування, як вісь одиничності і загальності; вісь насилля і ненасильства; вісь природного і штучного; вісь реального і віртуального (уявного); вісь індивідуального і комунітарного (спільнотного); вісь раціонального і ірраціонального; вісь емоційного та емоційно нейтрального.

Особливу увагу автор приділяє вісі інтимного та публічного, здійснюючи спеціальне дослідження цієї проблематики, спираючись на концепції А. Вестіна, Е. Гідденса, М. Маффесолі, Р. Сеннета, Ю. Хабермаса, А. Янг та ін. Зокрема, автор досліджує процеси трансформації інтимності, «падіння публічної людини», комодифікацію публічного і інтимного. Крім того, автор виділяє чинники (дії

структур і суб'єктів), що впливають на ці процеси: виробництво кордонів, виробництво «інтерполярних категорій», інституціоналізація практик, фабрикація просторів і субпросторів, конституювання емоційного екіпування. Базуючись на цьому, в роботі виділяються такі процеси в цій сфері: контрактизація соціального, стандартизація інтимного, атомізація і загибель адресності, ліміналізація соціального простору, інтервенція ринку. Автор доводить, що лексика свободи в цьому просторі стикається з граматиною підпорядкування, і саме граматика виявляється більш потужною в цьому зіткненні.

Окремо розглядається питання інтернальних осей порядків знання, де автор аналізує роботи Дж. Александера, Г. Гумбрехта, Р. Дарендорфа, Н. Костенко, М. Лінча, Ч. Тейлора та ін. Автор виділяє ряд осей та доводить, спираючись на розробки Н. Лумана, що первинне упорядкування знання здійснюється на базі таких категоризацій-селекцій: «комунікація – некомунікація», «свій – чужий». Ті судження та категорії, що пройшли ці селекції, надалі потрапляють до класифікатора-машини за критеріями релевантності, передбачуваності, консистентності, спільності. Доводиться, що саме за такими інтернальними осями виробляється знання, яке бере участь у подальшій фабрикації порядку соціального.

Підрозділ 3.3 *«Практики знання та знання практик»* містить осмислення дії та повсякденності як конститутивно складених зі знаннєвих фрагментів.

Бауманівська метафора «мистецтва взаємодії» стає основоположною для автора, який, посилаючись на К. Момдзяна, аналізує «субстанцію соціального» у вигляді дії та її знаннєву конституцію. Тут він виводить «теорему Штомпки» («Структура і суб'єкт існують тільки у дії і діяльності, відповідно») і доводить, що ця теорема описує суто знаннєві процеси. При цьому дію автор інтерпретує як роботу з розрізнення, причому роботу конструйовану. Не дивлячись на таку увагу до процесів конструювання, автор не звертається до суто раціоналістських та механістичних концепцій; у фокусі його уваги опиняються повсякденнісні аспекти дії та осмислення дії. Процесам озвичаєння і узвичаєння присвячено параграф, де автор, інспірований ідеями Н. Еліаса, аналізує повсякденність, буденність, рутини як неproblemатичність, безсумнівність, антиметодологічність, синкретичність, прагматичність, поверхневність. Посилаючись на Е. Гуссерля, А. Лефевра, А. Шюца, автор адаптує до знаннєвої проблематики концепцію «природної настанови», концепцію «зон релевантності», а також ряд теорем феноменології. Це дозволяє йому довести, що ритуал є специфічно знаннєвою операцією, що, слідом за Л. Вітгенштейном, розуміється автором як операція встановлення своєї власної тотожності з Другими та спільнотою. Таким чином, автор операціоналізує вже на рівні конкретних дій та мікросоціології антропологічні та комунікативістські розробки попередніх розділів.

У **Розділі 4 «Емпірика та прагматика знання в порядках соціального»** здійснено перевірку авторської соціологічної концепції знаннєвої конституції соціального на різноманітному емпіричному матеріалі (кількісні дослідження: опитування студентів України, мешканців м. Харкова; фокусовані групові інтерв'ю з освітянами, аналіз листів).

Підрозділ 4.1 *«Культурне споживання в процесах фабрикації знання»* присвячено дослідженню ролі такої повсякденної практики оперування символами, як культурне споживання.

Культурне споживання розглядається як особливий спосіб фабрикації знання про порядки соціального в сучасному світі, а саме: як чинник поставання соціального знання; як результат його функціонування та розвитку; як прояв соціального знання. Автор аналізує динаміку культурспоживчих практик української молоді, демонструючи такі ефекти, як «кліповість свідомості» (функціонування дрібно нарізаних «пакетів» знання як заздалегідь упорядкованого досвіду), наростання насиченості (конкурентності) культурного споживання, наростання ролі «галактики Інтернету» за рахунок «галактики Гутенберга» (за М. Кастельсом), підпорядкування культурного споживання іншим практикам (що дозволяє виживати та розвиватись деяким з них, зокрема прослуховуванню музики), наростання відеоспоживання і взагалі візуального споживання, «полегшення» культурного споживання зі змістовної точки зору, конвеєризація та індустріалізація культурного споживання.

Підрозділ 4.2 *«Знання та практики: діяльнісна фабрикація (не)відомого (на прикладі права)»* описує процеси конституювання відомого та невідомого засобами повсякденної діяльності на основі кількісного емпіричного дослідження, проведеного під керівництвом автора.

Спираючись на луманівські концептуалізації права як системи, дослідження права як форми суспільної свідомості (М. Біцахчян, А. Задворнов, М. Зирянов, О. Уледов, Н. Фарбер) та на власні розробки категорії протоколу, автор демонструє на прикладі права, що знання та практики поєднані між собою в специфічних інтерфейсах взаємодії. Здійснений автором аналіз зв'язків просторових уявлень та знань громадян Харкова з їхніми правовими практиками, а також з довірою (як наслідком та процедурною умовою правових практик) довів, що ієрархії впізнаваності, «просторової впізнаваності» та довіри дуже тісно взаємопов'язані та структурно дуже схожі. Саме знання про право автор схарактеризовує, базуючись на низькій диференціації (за Н. Луманом) в його структурі з приводу довіри та впізнаваності, як малонаповнене і аморфне, таке, що конститується спорадичними, мерехтливими практиками. На цих прикладах автор також описує натуралізацію як чинник лояльності громадян як повсякденних діячів.

Окремо автор зупиняється на перетині практичної та знаннєвої структур соціального, в яке занурені громадяни Харкова. Він показує, що довіра породжується саме глибокою інтеграцією до стабільних і відтворюваних практик харків'ян, а саме – таких практик, у ході яких доводиться безпосередньо та зацікавлено контактувати з конкретними сегментами правової системи. Ці результати були перевірені в ході факторного аналізу, згідно з яким такі фактори, як «включеність у формальні практики», «реалії повсякденності» та «сутяжництво» на дві третини (сумарна дисперсія – 66,1%) описує простір обізнаності харків'ян. Ця структура факторів добре пояснює виділені групи органів влади, які, відповідно, вписувалися у вплив цих факторів та пояснювалися ними.

Підрозділ 4.3 *«Концептуалізація поняття протоколу»* присвячено емпіричній, індуктивній операціоналізації протоколу соціального як знаннєвої структури, що на мікрорівні гарантує невинноватість сумісних дій та взаємодій.

Протоколи автор описує як упорядкований і режимний спосіб регулярного відтворення режимів, а відтак – і порядків. Нерозкладним атомом протоколу є судження. Автор пропонує два способи аналізу протоколів (інтернальний та екстернальний) та перелічує найбільш розповсюджені та очевидні протоколи (часу, простору, спільнот, інститутів тощо).

Базуючись на результатах фокусованих групових інтерв'ю з учасниками освітнього процесу, проінтерпретованих як стенограми специфічної поведінки людей у відповідних протокольних зафіксованих контекстах, автор виділяє ряд тенденцій та проявів протоколів, а саме:

- прагнення протоколу до самозбереження та самовідтворення;
- вироблення протоколів та протокової дії в апеляції до «здорового глузду» (базуючись на розробках П. Бурдьє);
- достатність для функціонування протоколу пасивного сприйняття, діяльнісного не-заперечення як нерелексивної легітимації;
- апеляція партикулярних протоколів до більш універсальних (з метою перш за все легітимації);
- пов'язаність знаннєвих протоколів як з діяльнісною, так і з матеріальною інфраструктурою соціального;
- специфічна селекція рефлексованого в межах протоколу – і тут автор формулює категорії «звичної рефлексії» та «рефлексії, що рутинізує», або «некритичної рефлексії»;
- апеляція протоколів до минулого або досвіду як джерела і способу легітимації: «горизонт релевантності» минулих досвідів є одним з таких найбільш потужних джерел;
- репродукція протоколів як у «домінуючих», так і в «домінованих» (у даній структурі на прикладі системи освіти) габітусах;
- роль протоколів у системах ідентифікацій та контридентифікацій;
- використання соціально прийнятних, «очікуваних» дискурсивних формацій; автор називає це «самоаналізом без аналізу», або «аналізом, що не критикує, але послаблює реальну або потенційну критику».

В подальшому автор здійснює опис того, як саме протоколи впливають на рутини (на прикладі системи освіти), описуючи очікування, цінності, традиції, ідеали, правила, акти перцепції як знаннєві формації та акти суджень.

В підрозділі 4.4 *«Епістема епістоли: до можливості дослідження соціального в його об'єктиваціях»* аналізуються евристичні можливості та результати авторського дослідження особистих листів та публічних виступів відомих людей як знаннєвих агрегатів, у яких сконденсовані та скристалізовані вузли соціальних взаємодій, матеріальних та комунікативних інфраструктур соціального тощо.

Емпіричну базу склали листи О. де Бальзака, Дж. Голсуорсі, Ч. Діккенса, Гі де Мопассана, О. Пушкіна, Г. Флобера, Т. Шевченка, та публічні виступи Ч. Діккенса, Р. Роллана, О. Островського (загальна кількість текстів – 892). Семпл не є репрезентативним, однак визначити закономірності та описати тенденції він дозволяє.

Зокрема, автором були виділені такі знаннєві операції, як: метаоперація встановлення протоколу взаємодії (з описом ряду технік встановлення протоколу); знаннєвого структурування взаємодії; знаннєвого відтворення нерівності;

комунікативної економії; знаннєвого прирощення без виходу за межі вже наявного знання; агрегування (зокрема, агрегування знання з практиками); інсталяції хронотопу; переключення між «режимами (градами) справедливості» і відповідними протоколами взаємодії; сполучення і узгодження знання з правилами і інститутами; дистанціювання (де цікавим прикладом є дистанціювання через зближення), або побудови простору дистанцій; продовження (анонсування) соціального в майбутньому; компенсації комунікації за рахунок єдності знання; явної чи імпліцитної апеляції до соціального Третього; знаннєвої співучасті в реальному житті поза залежністю від практичної участі; (від)творення природності, безпосередності, «щирості».

Окремим класом стали знаннєві операції докисичної апеляції; зокрема, були виділені операції апеляції до: 1) контексту; 2) систем практик; 3) системи речей; 4) сумісного минулого як колективного або розділеного досвіду; 5) історії комунікації; 6) системи статусних (спів)відношень; 7) зобов'язань та експектацій; 8) стереотипів; 9) структурних обмежень та детермінацій; 10) смислових горизонтів; 11) систем цінностей, переваг, преференцій та виборів; 12) нормативностей та правил; 13) емоційних та чуттєвих схем; 14) схем сприйняття; 15) мереж комунікацій; 16) розподілу ролей;

Аналогічним чином автор розглядає публічну фабрикацію порядку соціального на прикладі публічних виступів і виділяє такі знаннєві операції: виробництва індивідуальності і колективності; виробництва сумісного минулого або уяви його за відсутності такого; виробництва інституціональної офіційної колективності; поєднання практик і знаннєвих аспектів; створення «важливого співпадіння»; (само)об'єктивації суб'єкта як акту реципрокного дару самого себе певній спільноті або колективності; метаоперація інсталяції протоколу публічності; виробництва засад та передумов комунікації; опори на «загальноочевидне»; фабрикації природності та щирості; дистанціювання (зокрема, «відчуження від колективності»); виробництва унікальності ситуації; виробництва меморіальності, меморіальності та пам'яті взагалі;

Все це дозволяє описати автору не тільки протоколи, але й операції, які здійснюються діяльнісним чином у цих протоколах.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації наведені основні положення авторської концепції місця та ролі знання в конституюванні соціального, розробленої на основі узагальнення теоретичних підходів та результатів емпіричних досліджень.

У своїй дослідницькій концепції автор виходить з *епістемологічного постулату* суспільства як репрезентації індивідуальних епістем, де знання є унікальним, точковим варіантом соціального, тобто мікроконституентом суспільства як можливості сумісної дії (чи взаємодії, де термінологічна різниця є суто теоретичною). Саме в такому світлі спрацьовує ідея антропологів, що людина, приречена протистояти загрозі хаотичності, вимушена «розвантажувати» свої сприйняття та інтерпретацію через процеси фабрикації суджень. У такій оптиці знання перестає бути беркліанськи феноменологічною «річчю-в-собі» і стає спрямованим на навколишній світ, на Іншого/Другого/Інакшого.

Другий авторський постулат полягає у тому, що знання з аморфної категорії перетворюється на однозначно описувану та визначену точку перетину площини «об'єкт знання» та прямої «погляд» під певним кутом, де референтом прямої є Інший/Другий, який співконститує, співфабрикує знання. З точки зору цього постулату пропонується вирішення проблеми (ір)раціональності в соціології; саме в цьому сенсі описується значущість тіла та мислення, діалектика свободи і (само)обмеження, суб'єктності та метасуб'єктності, індивідуалізму та комунітаризму, а також формулюється наслідок – а саме авторська пропозиція потужності соціального.

Окрема увага приділяється практикам як ситуативним «осадам» та фіксаціям контингентного, високоймовірного, а також «лініям вислизання» з рутин та структурностей порядків. Саме так автором виводиться *третій постулат* – постулат ресурсів уваги, часу і когнітивності, апіорі обмежених та маркетизованих у (пост)сучасному суспільстві. На цьому засновується розгляд низки таких проблематик, як: проблематика біофізіології, речей, матеріального субстрату соціального; проблематика відношень, трансперсональності, наявності Іншого / Другого; прийоми та техніки категоризації та каталогізації Іншого як досвід та спосіб його проживання; простори та локуси категоризованого Іншого (в'язниця, сім'я, школа, армія, партія та ринок); процеси інфантилізації; редефінування категорій суб'єктності; (уявна) тотожність соціального, економічного, політичного, технічного; найголовнішим висновуванням з цього постулату є лема про чотири різні субстрати упорядковування, а саме: репрезентації (у варіаціях дискурсивування й означування), практикування, реіфікації (уречевлення) та комунікування (в луманівському сенсі).

Під цим кутом зору постулюється *четвертий постулат* – про порядок соціального, який автором описується як порядок економії сумісної дії (взаємодії) за рахунок підвищення ймовірності взаємодії (в знаннєвій термінології – порядком передбачуваності), а інвестиції в навколишній світ зусиль/часу/ресурсів/знання – як такі, що завдяки порядку суттєво знижуються, уніфікуються й економляться. Це самозбереження у наслідку з четвертого постулату доводиться як здійснюване в логіці (само)економії як у сценаріях (протоколах), так і в практиках. Підкреслюється, що (само)економія може бути оцінена і виміряна в часових, просторових, матеріальних (речових), ресурсних чи практичних одиницях, проте раціоналістично це здійснюється в повсяденності рідко. В якості найбільш універсальних «валют» порядків автором аргументуються час і простір, а отже, здатність (можливість) того чи іншого соціального порядку без радикальної зміни режимів функціонування здійснювати на системному рівні або мікрорівні реагування на конкретні загрози або відповідь контрзагрозами.

Іншим наслідком з четвертого постулату є гіпотеза, що режими в знаннєвому дизайні є гнучкими, реактивними, результативно й ефективно вимірюваними, раціонально осмислюваними підрежимними суб'єктами, які залежать від класифікацій. Об'єктивно та операціонально режими втілюються, відповідно, в штомпківськи описаних подіях (або «ситуаціях»): не в макропроцесах або групах, не в структурах або функціях, але в мікропроцесах і діях, описаних в їхньому соціальному становленні.

П'ятим постулатом є гіпотеза порядку, який випрацьовує певні способи та інструменти розуміння, транслуючи разом з цим розумінням ще й інструментарій та правила оперування ним. Автор здійснює реінтерпретацію еліасівської ідеї «цивілізування»: людина до певної міри «приватизує» соціальне, залишаючи місце і тим відмінностям, завдяки яким вона відрізняється від інших; «узагальнює» «загальні місця», однак при цьому ж і цим же конститууючи приватне, інтимне, відділене від «загальних місць».

Наслідком з цього постулату є доведена лема, що соціально будь-який акт оперування порядками соціального і в порядках соціального визначається як акт встановлення гетерогенності – знаннєвої або практичної, репрезентаційної або комунікативної. З огляду на це, стає зрозумілим, яким чином співіснують сфабрикована за участі діячів соціальність (що перевершує можливості психічних систем з її обробки й опрацювання), яка в сучасному світі фабрикується конвеєрно, масово, типово і типізовано в діяльності професійних «виробників судження» на макрорівні, та репрезентація як делімітація чогось, що визначає себе за допомогою своєї власної межі на мезорівні, і пізнання (на мікрорівні) як процедура й акт формулювання та каталогізації судження про подальше формулювання судження в ідентичній або аналогічній ситуації.

Іншим наслідком є лема, що форми осуспільнення знання існують не простим переліком, але систематично; вони можуть існувати лише в модусах осуспільнення відносно інстанцій Другого і Третього, точніше, в міру врахування цих інстанцій, їхньої присутності та «сили» для тієї чи іншої форми осуспільнення знання. Отже, лише буттям «символічних універсумів» існування форм суспільної свідомості не обмежується; як не обмежується воно й «обслуговуванням» суспільного буття, як це постулювали свого часу в класичних текстах, присвячених діалектиці суспільного буття й суспільної свідомості.

Оперуючи цими постулатами та лемами, автор перепрочитує та переописує такі не дуже звичні для соціології явища, як священне, соціодіцея, кодифікація минулого під впливом священного, топологія священного, священна хронологія, боротьба (пост)сучасності з сакральністю та становлення нової сакральності, роль сакралізованого у функціонуванні ідеології та науки, повсякденності та міфу, релігії та магії, а також символічні універсуми, «чисті теорії», твердження та образи, звичайні позначення.

Автор також описує арсенал інструментів і прийомів, за допомогою яких «наївна», «ситуативна», «реагуюча» і «діюча за стимулами» свідомість насправді протистоїть навколишньому світу далеко не ситуативно та не наївно; вона «випрацьовує» могутню номенклатуру засобів, які можуть бути експліковані, описані та каталогізовані. Ця номенклатура засобів дійсно та дієво генералізує і редукує, ієрархізує та реієрархізує, ітерує і амнезує, ритмізує і деритмізує, зіставляє і протиставляє, тезує і антитезує, іменує і перейменовує. Всі ці процеси є процесами (пере)виробництва не тільки знання (що є очевидним), але й порядків та режимів соціального.

Досліджуючи мікрорівень виробництва порядку, автор формулює *шостий постулат* своєї теорії, згідно з яким гарантом такого виробництва (і, відповідно, передумовою правильного декодування дії) є перформативність дії як властивість

практик метаінформувати навколишній для практикуючого світ самим актом здійснення практик. Будь-які практики за суттю своєю є перформативними, різняться лише зміст перформансу; отже, перформативність є однією з сутнісних ознак соціальних практик. Це доповнюється розумінням практичної дії як дії-завичкою, а отже, дії, що домінує в конкретній сфері, а саме сфері повсякденного практичного життя; та як дії, що не диктується ані розумом, ані обов'язком, ані рефлексією, ані осмислюванням.

Одним з наслідків шостого постулату є теза, що тілесність актора в межах соціальних практик включається в подієві ряди первинних і «переключених» (транспонованих) подій, з різною потужністю вбудованих у самі ряди і в системи сприйняття і очікувань акторів. Співвідношення компонентів практик може відрізнятися, в практиках може посилюватися знаковий елемент, може звищуватися сакральний зміст чи потяжчуватися значення речового аспекту. У будь-якому випадку зберігається головне – практична залученість актора. Ця залученість вимірюється і виявляється за такими параметрами, як: знаннєва озброєність актора в конкретній ситуації; релевантна матеріальна озброєність актора; тілесна релевантність (body embeddedness) матеріальної озброєності, тобто тілесна озброєність *in situ*; релевантна символіко-знакова озброєність (діяч, залучений до ситуації, розрізняє символічну і речову озброєність у цьому аспекті, тобто використання речі-як-речі і речі-як-знака), емоційна релевантність стану актора *in situ*.

Ці ж показники дозволяють сформулювати постулат про систематичність протоколу дії (що і є *сьомим постулатом* теорії автора), за цими ж показниками вимірюються ефективність, дієвість та актуальність протоколів. Самореферентність протоколу як системи є здійснюваною в процесах практичної автореференції, коли протоколи «перекривають», герметизують, нерелексивно змушують забути про можливість рефлексивної, епістемологічної, критичної, методичної автореференції. Існують, описуються та диференціюються як системні, так і практичні виміри протоколів, їхні зв'язки з процесами легітимації, рефлексії, судження, критики, відтворення порядків та самих протоколів, з феноменами минулого, досвіду, подвійної структурованості, соціальних полів, структур, інституцій, смислового навантаження, символу, комунікації, мовних ігор.

Отже, знання диференціюється за певними, конкретними та реально існуючими осями структурування, причому групування знань породжує «пакети» знання (тобто певні конкретні агреговані одиниці знаннєвої поєднаності), протоколи знання, «регіони смислів» (та іноді відповідні їм «регіони простору»). Цей евристичний хід автора дозволяє інакше поглянути на проблематику влади і знання, звичайного і звичаєвого і, врешті-решт, «перезібрати» соціальне як універсум (можливих та вже-наявних) суджень, що робить сумісну дію та взаємодію практично можливими та має своєю базою різноманітні соціально випрацьовані (продуковані, сфабриковані) компоненти та елементи. Знання відносно соціального розуміється як сукупність категорій та операцій (відображень) між ними, що здійснюються за певними правилами (знання про ці правила є імпліцитною частиною самих знань); саме ці правила конституують режими порядку, тоді як

просторова, практична та матеріальна експозиція режимів конститує власне порядок.

Така картина суспільства в подальшому може бути досліджена з позицій оперування судженнями та відображення значень, з позицій «бірж уваги» та «ринків визнання», оспорювання порядків та міркувань повсякденних діячів про режими, функціонування протоколів соціального в соціодіцеї, структур прецепцій (як «передбачення знання») в різних знансєвих агрегатах (що було здійснено на прикладі епістол) та знансєвих конгломератах (ідеологій, міфологій, релігій, світоглядів), специфік ствердження суджень розрізнення, тотожності або еквівалентності в різних регіонах смислів по різних осях упорядкування знання.

Перспективи такого дослідження актуалізуються в умовах, коли ідентичність, цінності, ідеології, схеми сприйняття, інструментарій взаємодії, норми, правила, ідеали, очікування, вибори змінюють свій статус у життєвому світі людей, коли глобалізація «переписує» номенклатуру знансєвого арсеналу учасників соціального, зокрема, у дослідженні тих чинників, що зумовлюють ступінь та форми цих трансформацій.

Авторська концепція знансєвої конституції соціального аргументується як така, що розкриває особливості процесів конституювання соціального взагалі та фабрикації соціального знансєвими інструментами, зокрема. При цьому вона спрямована не тільки на аналіз знання як такого, але й специфіки знансєвих процесів як у глобальному суспільстві, так і в соціокультурно визначених умовах, а також на дослідження становлення «бірж знання» та «ринків ідентичностей», «універсамів цінностей» та «універсумів вартостей».

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

1. Голиков О. С. Фабрикація порядку. Знання в конституюванні соціального. – Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2018. – 592 с.
2. Голиков А. С. Политики границ и процессы конституирования знания (на материалах газеты «Урядовий кур'єр», 1992-2012) / А. Голиков, Р. Казанков, Г. Саган // Медіа-дискурс пострадянських кордонів України (1991-2012): конструювання змістів ; [за ред. Г. Грінченко та О. Філіппової]. – Харків : 2018. – С. 129-171. (*Особистий внесок здобувача: концептуалізація знанняєвих процесів конституювання кордонів, теоретична та емпірична операціоналізація цих процесів та опис в межах соціології знання інструментарію (від)творення кордонів як політичного акту*)
3. Голиков О. С. Культурні нерівності у відтворенні громадянської ідентичності сучасного студентства / Олександр Голиков // Українське студентство у пошуках ідентичності : монографія / за ред. В. Арбеніної, Л. Сокурянської. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 326-374.

Наукові праці у наукових фахових виданнях України:

4. Голиков А. С., Демотиваторы в Интернет-коммуникации: генезис, смыслы, типология / Голиков А.С., Калашникова А.А. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. Вип. 16. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2010. – С. 124-130. (*Особистий внесок здобувача: концептуалізація демотиватора як знанняєвого конструкту, а також здійснено типологію знанняєвих інструментів упорядкування сприйняття демотиватора*).
5. Голиков О. С. Динаміка культурного споживання сучасного українського студентства та конституювання соціального знання / Олександр Голиков // Український соціологічний журнал. – 2011. – № 1-2. – С. 30-40.
6. Голиков О. С. Теоретико-методологічні засади дослідження дозвілєвого часу як чиннику конструювання культурного капіталу / О. С. Голиков // Український соціум. – 2011. – № 4. – С. 39-52.
7. Голиков А. С. Системность социального знания как феномен и факторы его крушения / Голиков Александр Сергеевич // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. Вип. 17. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 27-34.
8. Голиков А. С. Укоренённость социального в знании: пределы прозрачности и угрозы опосредования / Александр Голиков // Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія і політичні науки. Науковий журнал. – Том 18. Вип. 3 (19). – 2013. – С. 46-52.

9. Голіков О. С. Актуалізація соціального в умовах суспільства, що глобалізується: виклики кризової соціальності й теоретичні виклики соціології / Голіков Олександр Сергійович // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. Вип. 19. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 77-83.
10. Голиков О. С. Соціальне як антропологічна константа: проблематика соціального і знання в європейських соціально-антропологічних студіях першої половини ХХ століття / Голіков Олександр Сергійович // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2013. – Вип. 31. – № 1053. – С. 22-28.
11. Голиков А. С. Знание о биофизиологическом в структуре социального: проблематизация в современном обществе / Голиков Александр Сергеевич // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. Вип. 20. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 35-41.
12. Голиков А. С. Норберт Элиас в знаниевом дизайне: возможности исследования социального / Голиков Александр Сергеевич // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2016. Вип. 37. – С. 27-36.
13. Голиков А. С. Мем как знаниевый конструкт и социальная технология: включение, социализация, идентичности / Голиков А. С., Калашникова А. А. // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2016. Вип. 71. – С. 158-169. (*Особистий внесок здобувача: розробка проблематики мема як знаннявого конструкту, і, відповідно, процесів включення, соціалізації та ідентифікації як процесів побудування знання*).
14. Голиков А. С. Изменяемое и неизменяемое в социальном: к понятию протокола (по результатам качественного исследования) / Голиков Александр Сергеевич // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2017. Вип. 38. – С. 13-19.
15. Голиков А. С. Исследование писем как знаниевых агрегатов: возможности и ограничения / Голиков Александр Сергеевич // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2017. Вип. 39. – С. 90-94.
16. Голіков О. С. Знання та практики: діяльнісне конструювання відомого та невідомого (на прикладі правової обізнаності) / О. С. Голіков // Український соціум. – 2017. – № 3 (62). – С. 20-32.
17. Голіков О.С. Політичні цінності мешканців Харкова: практики ,знання, порядки / Голіков Олександр Сергійович // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2018. Вип. 40. – С. 92-100.

***Статті у зарубіжних періодичних наукових виданнях,
що включені до наукометричних баз даних:***

18. Golikov A. S. Media designing of identity: knowledge structures under the influence of media / A. S. Golikov // Media i Społeczeństwo. – 2015. – № 5. – С. 75-85.
19. Голиков А. С. Дискурс социального субъекта и субъект социального дискурса: возможность знаниевых теорем / Александр Голиков, Людмила Сокурянская // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. – 2016. – IV (17). – Issue 108. – Pp. 58-65. (*Особистий внесок здобувача: розробка проблематики метасуб'єктності та знаннєвого оформлення суб'єктності*).
20. Golikov A. S. Mythological Thinking and World of Media: Knowledge in Archaization Processes / A. S. Golikov // Media i Społeczeństwo. – 2017. – № 7. – Pp. 62-75.
21. Голиков А. С. Социальное в процессах взаимодействия с экономическим и политическим: структуры и знание / А. С. Голиков // Труд. Общество. Профсоюзы. – 2017. – № 4. – С. 86-92.
22. Golikov A. S. Public Speech as a Knowledge Aggregate – Possibilities of Research / A. S. Golikov // Media i Społeczeństwo. – 2018. – № 8. – Pp. 31-50
23. Golikov A. S. Kharkovians' Media Consumption: Knowledge, Groups and Specific / A. S. Golikov // Media i Społeczeństwo. – 2018. – № 9. – Pp. 86-111.

***Статті у періодичних наукових виданнях,
що включені до наукометричних баз даних:***

24. Голиков А. С. Идентичность в структуре знания о социальном: эвристические возможности и методологические ограничения / А. С. Голиков // Молодий вчений. – 2015. – № 2. – С. 453-457.
25. Голиков А. С. Недопустимое как знаниевая структура: эмпирический зондаж восприятия молодёжи Харькова (межпоколенческий срез) / А. С. Голиков // Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies. – 2018. – № 1. – С. 49-59.

Публікації, що засвідчують апробацію результатів дослідження (окрім статей, що опубліковані у фахових виданнях України за матеріалами наукових конференцій)

26. Голиков А. С. Повседневность на Пограничье: опыт Интернет-бытия как (а)социальной экзистенции иного типа / Александр Голиков // Багатоманітна сучасність: перспективи соціологічного аналізу : Збірник тез доповідей учасників IV Міжнародної студентської наукової конференції. – Харків, 2006. – С. 25-26.

27. Голиков А. С. Интернет и феномен пограничья: дискурсивизация различий и симулякризация культуры / Александр Голиков // Міжнародна наукова конференція студентів і аспірантів «ІІІ Харківські студентські філософські читання». – Х., 2006. – С. 125-127.
28. Голиков А. С. Вербальное поведение актора как индикатор культурного неравенства / Александр Голиков // Соціологія в (пост)сучасності : Збірник наукових тез учасників VI Міжнародної конференції студентів та аспірантів. – Харків, 2008. – С. 74-75.
29. Голиков А. С. Элементы личностной повседневности в конструировании культурного капитала: дигитал-компетентность и домашняя библиотека / Александр Голиков // III Всероссийский социологический конгресс. 21-24 октября 2008 г., г. Москва. – ИС РАН, 2008. – ISBN 978-5-89697-157-3.
30. Голиков О. С. Політики амнезій: пропозиції до концептуалізації та потенція евристики / Анатолій Слободяннюк, Олександр Голиков // Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей : тези доповідей учасників I Конгресу Соціологічної асоціації України. – Харків, 2009. – С. 430. (*Особистий внесок здобувача: концепт політик амнезій та пов'язування цього концепту з соціологією знання*).
31. Голиков О. С. Реальність та віртуальність «невидимого коледжу» / Людмила Сокур'янська, Олександр Голиков // Соціологія майбутнього: науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства [Електронний ресурс]. – 2010. – № 1. – С. 6-12. – Режим доступу: http://www.sociology.kharkov.ua/index.php?option=com_content&task=category§ionid=5&id=82&Itemid=39 (*Особистий внесок здобувача: розробка проблематики соціального конструювання «невидимого коледжу» та його знаннєвої конституції*).
32. Голиков А. С. Социальная реальность: фантазии и знания / Александр Голиков // Соціологічна культура: числа і смисли : Матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н.В. Паніної / за наук. ред. Є. І. Головахи та О. Г. Стегнія. – Київ, 2011. – С. 98-108.
33. Голиков О. С. Соціологічне конструювання реальності: до соціології системного знання / Олександр Голиков // Соціологія майбутнього: електронний науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства [Електронний ресурс]. – 2011. – № 1-2 (2-3). – С. 5-13. – Режим доступу: http://www.sociology.kharkov.ua/socio/docs/magazin/soc_fut/2_2011/01.pdf
34. Голиков О. С. Нет-арт: смисли, (анти)естетика, процеси (ре)конструювання знання / Олександр Голиков, Аліна Калашнікова // Соціологія майбутнього: електронний науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства [Електронний ресурс]. – 2011. – № 1-2 (2-3). – С. 102-114 Режим доступу: / http://www.sociology.kharkov.ua/socio/docs/magazin/soc_fut/2_2011/12.pdf (*Особистий внесок здобувача: концептуалізація процесів (ре)конструювання знання інструментами та в просторі нет-арту*).
35. Голиков О. С. Социологическое конструирование реальности: заметки по социологии системного знания / Александр Голиков // Український соціологічний журнал. – 2012. – № 1-2. – С. 175-177.

- 36.Голиков О. С. Мобільність в фізичному просторі та тканина соціальності: падіння модерного соціального / О. С. Голиков // Варіації модерну та модернізації: український соціум у контексті глобальних процесів : міжнародна конференція (28-29 листопада 2013 року, м. Київ).
- 37.Голиков А. С. Социальное как продукт знания: о «втором» или о «третьем»? / Александр Голиков // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. II Конгрес САУ : тези доповідей (Харків, 17-19 жовтня 2013 р.) – Харків, 2013. – С. 9-10.
- 38.Голиков А. С. Тотальность и насилие: (де)конституирование «взрослого» в социальности модерна // Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 26-27 листопада 2015 р.) / укладачі А.А. Мельниченко, П.В. Кутуєв, А.О. Мігалуш. – Київ, 2015. – С. 55-56.
- 39.Голиков О. С. Бауман Зигмунт. С. 56-57; Беньямін Вальтер Бенедикт Шьонфліс. С. 65-66; Гадамер Ханс-Георг. С. 97-98; Фуко Мішель Поль. С. 254-256 / О. С. Голиков // Історія соціологічної думки : навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. В. М. Пічі. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2016.
- 40.Голиков А. С. Политическое и социальное в украинских условиях: распад модерна как порядка и режима / А. С. Голиков // Держава та глобальні соціальні зміни: 25 років української незалежності : матеріали VII міжнародної наук.-практ. конф., м. Київ, 29-30 листопада 2016 р. / Укладачі А.А. Мельниченко, П.В. Кутуєв. – Київ; Одеса, 2016. – С. 83-84.
- 41.Голиков А. С. Искусство как форма общественного сознания: идентичность, знание, общественное согласие / А. С. Голиков // Аспекти історичного музикознавства – VIII: Вища мистецька освіта як інструмент збереження культурної ідентичності : зб. наук. ст. / Харк. нац. ун-т мистецтв імені І.П. Котляревського ; ред.-упоряд. Л.В. Русакова. – Харків, 2016. – С. 92-105.
- 42.Голиков А. С. Ценности как модус знания: возможности Wissenanalyse / А. С. Голиков // Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання : тези доповідей та виступів учасників III Конгресу Соціологічної асоціації України, Харків, 12-13 жовтня 2017 р. – Харків, 2017. – С. 78-80.
- 43.Голиков А. С. Возможности трансформации парсонсовской концептуализации типовых переменных в рамках социологии знания / А. С. Голиков // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 3 березня 2017 р. – Маріуполь, 2017. – С. 85-89.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

- 44.Голиков А. С. Эвристические возможности социологии знания в анализе идентичностей: от топологии к типологии // А.С. Голиков // Украинский социологический журнал. – 2014. – Вып. 1-2 (11-12). – С. 37-47.

45. Голиков А. С. Индустрия лиминальности и перспективы социального: ограниченное знание об ограничениях пространства // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2014. – № 1101. Вип. 2. – С. 47-55.
46. Голиков А. С. Интернет-конституирование социального: Ирвинг Гофман о знании между социальным Вторым и социальным Третьим / Борисенко Е.А., Голиков А.С. // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Вип. 35. – Харків, 2015. – С. 18-26. (*Особистий внесок здобувача: розробка проблематики Другого та Третього, а також теоретичне узагальнення процесів інтернет-конституювання соціального*).
47. Голиков А. С. Ландшафт социального сквозь оптику объективированного знания: от интимного до публичного / Александр Голиков // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – Харків, 2015. Вип. 21. – С. 55-64.
48. Голиков А. С. Идентичности (без?) знаниевых оснований: беседа с Роджерсом Брубейкером / А. С. Голиков // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2015. – № 1148. Вип. 34. – С. 9-14.

АНОТАЦІЯ

Голиков О.С. Фабрикація порядку. Знання в конституюванні соціального. – Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2019.

Дисертація присвячена концептуалізації порядку соціального як фабрикованого знанневого феномену.

Спираючись на широку теоретико-методологічну базу (соціальна антропологія, синтетичні методології, проблематика Іншого, теорії комунікації, дослідження форм суспільної свідомості, соціологія простору), автор аналізує процеси та модули конституювання соціального та місця в них знання. Значну увагу приділено можливостям соціологічного дослідження конституювання влади, порядків, режимів, практик з позицій соціології знання. Зокрема, запропоновані різноманітні осі епістемологічного упорядкування знання.

Здійснено соціологічну концептуалізацію знання як точки перетину суб'єкта дії, Другого (як конкретного іншого) та Третього (як абстрагованого, узагальненого іншого) в площинах дії, комунікації, означування та уречевленості, що дозволило авторові розширити інтерпретацію знання, позбавившись суто дискурсивного та текстуального розуміння природи знання, а також здійснивши подальшу соціологізацію категорію знання.

На підставі ряду авторських та колективних соціологічних досліджень, виконаних як у кількісній, так і в якісній методологіях, аналізуються процеси виробництва знання, їхнє інтерферування та інтерпенетрація з практиками та структурами, здійснюється концептуалізація категорії знанневих протоколів, а також детально описуються та аналізуються об'єктивації соціального у знанневих формах на прикладах особистих листів та публічних виступів.

Ключові слова: соціологія знання, знання, порядок, режим, соціальний Другий, соціальний Третій, форми суспільної свідомості, практики, фабрикація, знанневий протокол, хронотоп, влада, не випадковість взаємодії.

АННОТАЦИЯ

Голиков А.С. Фабрикация порядка. Знание в конституировании социального. – Монография.

Диссертация на соискание ученой степени доктора социологических наук по специальности 22.00.01 – теория и история социологии. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина Министерства образования и науки Украины, Харьков, 2019.

Диссертация посвящена разработке социологической концептуализации социального как упорядоченности режимно осуществляемых действий, оснащённых знаниевым образом, как с точки зрения её каркаса, так и с точки зрения коллективно осуществляемого аккомпанемента, а также эмпирической экспликации ее основных положений. Актуальность проблемы аргументирована необходимостью переосмысления категориального треугольника «знание – социальное – порядок» и построения теоретико-методологического аппарата для анализа знаниевых феноменов социального в новых общественных условиях (глобализация, становление «общества знания», рост межзнаниевых конфликтов, знаниевая геттоизация общественного пространства, становление «экономики дара» и т.п.).

На основании анализа теоретико-методологического аппарата социологии и смежных дисциплин определены недостатки традиционного подхода к анализу знаниевой конституции социального и аргументирована необходимость обращения с этой целью к концептуальным наработкам и исследовательским программам целого ряда социологов, философов, антропологов, культурологов; знание концептуализировано как точка пересечения взгляда, направленного на самом деле на социального Третьего, с плоскостью объекта знания (вещь, социальный феномен, процесс и т.п.).

На основе анализа социологических, философских, антропологических концепций знания определены основные исследовательские категории, позволяющие анализировать знание, с одной стороны, а также исследовательски «вписать» его в более широкий системный контекст. К таким категориям автором отнесены «суждение», «операция», «отражение», «значение», «признание», «внимание», «рассуждение», «смысл», «спор», «различение – эквивалентность – тождественность», «порядок», «режим», «протокол социального», «хронотоп знания», «синтаксис порядка», «социодицея знания», «знаниевые конгломераты», «прецепция», «знаниевые агрегаты» и так далее. На базе этого эвристического

предложения был определён ряд понятий, в частности, знание было описано как социально сконструированный континуум суждений, операций и правил, или, что одно и то же, – как конституент социального; мышление – как специфичная и регламентированная (протоколами) процедура оперирования суждениями; суждение – принятие (гипотезы о) тождественности, эквивалентности или различии впечатлений и (ожидаемой) реальности; социальное – как неслучайность (вероятность, возможность) совместного действия людей (то есть не само взаимодействие, а ткань этого взаимодействия, опирающаяся как на реальное, так и на касториадисовское воображаемое); порядок социального – конкретный способ экономии (усилий, времени, ресурсов, внимания) за счёт предсказуемости (времени или места) социального Другого и его поведения; режим – порядок реализации порядка; социальный Третий – обобщённый, анонимный, абстрагированный, постоянно присутствующий за счёт интернализации Другой и т.п.

Обосновано, что социальный Другой недостаточен для конституирования социального, выработки его порядков, функциональной реализации его режимов. Социальное описывается как контингентность, ограниченную совокупно-абстрактным Другим («Третьим»); это позволяет уйти от рационалистического редукционизма в описании социального и в то же время вписать в концептуализацию социального самого человека с его биофизиологическим (чему в работе уделяется отдельное внимание), телесностью, ограниченностью, конечностью существования; кроме того, соотношение Другого и Третьего позволяет иначе переписать формы общественного сознания, упорядочив их как по исторической оси, так и по оси мощи влияния на поведение и (со)знание индивидов со стороны как Другого, так и Третьего. Наконец, именно соотнесение действия с Другим и Третьим позволяет автору ввести проблематику «мощности социального» как исчисляемого множества (реальных и возможных) совместных действий.

На основе исследований хронотопа фабрикация знания продемонстрирована континуальность, нерасторжимость, цельность и системность процесса фабрикации, связанность процессов верификации, (де)легитимации, реификации и натурализации знания и порядков социального, а также структурирование знаниевых конгломератов на отдельные знаниевые агрегаты. Отдельное внимание уделено тому, как эти знания образуют релевантность (определённость и соответствие) как в самой структуре знаниевых конгломератов, так и с практиками.

На основе эмпирических исследований определено, что экспликация знания (на примере писем и публичных выступлений) осуществляется по определённым, неслучайным и системно воспроизводимым процедурным правилам дифференциации режимов, порядков, упорядочиваний, оперирований и отражений; на знаниевом уровне они воплощаются (как инкорпорируются, так и объективируются) в виде знаниевых протоколов.

Ключевые слова: социология знания, знание, порядок, режим, социальный Другой, социальный Третий, формы общественного сознания, практики, фабрикация, знаниевый протокол, хронотоп, власть, неслучайность взаимодействия.

SUMMARY

Golikov O.S. Fabrication of order. Knowledge in the constitution of social. - Monography.

Thesis for the Doctor's degree in Sociology by speciality 22.00.01 – Theory and History of Sociology. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The dissertation is devoted to the conceptualization of the order of social as a fabricated knowledge phenomenon.

The author, relying on a broad theoretical and methodological base (social anthropology, synthetic methodologies, problems of the Other, communication theory, research of forms of social consciousness, sociology of space), analyzes the processes and modes of constitution of social and place in them knowledge. Considerable attention is paid to the prospects of a sociological study of the constitution of power, orders, regimes, and practices from the standpoint of expanded sociology of knowledge. Different axis of epistemological ordering of knowledge are offered

The sociological conceptualization of knowledge as a point of intersection of the subject of action, the Second (as a specific one) and the Third (as abstract, generalized Another) in the planes of action, communication, signification and reification, allows the author to expand the interpretation of knowledge, having got rid of purely discursive and textual understanding the nature of knowledge, as well as having further sociologization the category of knowledge.

On the basis of a number of author's and collective sociological researches carried out both in quantitative and qualitative methodologies, the processes of knowledge production, their interference and interpenetration with practices and structures are analyzed, the conceptualization of the category of knowledge protocols is carried out, and the objectification of the social is described and analyzed in detail in knowledgeable forms on examples of personal letters and public appearances.

Keywords: sociology of knowledge, knowledge, order, mode, social Second, social Third, forms of social consciousness, practice, fabrication, knowledge protocol, chronotope, power, non-randomness of interaction.

Відповідальний за випуск
доктор соціологічних наук, професор
Сокур'янська Людмила Георгіївна

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 1,9. Тир. 150 прим. Зам. № 19050301
Підписано до друку 3.05.2019. Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у копії-центрі «МОДЕЛІСТ»
(ФОП Миронов М.В.)
м. Харків, вул. Мистецтв, 3 літер Б-1. Тел. (057) 717-03-54
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія В О4 №022953